

**ИНДЕКС ЗА МОНИТОРИНГ
НА УСЛОВИЯТА
В ЗАТВОРИТЕ
МЕТОДОЛОГИЯ
И ПИЛОТНИ РЕЗУЛТАТИ**

**ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА**

Настоящата публикация е резултат от пилотното приложение на един нов инструмент за оценка на условията в затворите и сравняване на резултатите със съществуващите международни стандарти. *Индексът за мониторинг на условията в затворите* е полезно средство за редовно наблюдение на затворите, което може да е в помощ на политиките, затворната администрация и неправителствените организации при определяне и оценка на тенденциите и развитията в пенитенциарната система. Индексът е разработен в рамките на инициативата „Ресоциализация на извършителите на престъпления в Европейския съюз: укрепване на ролята на гражданското общество“, осъществявана с подкрепата на Европейската комисия, Генерална дирекция „Правосъдие“.

Автори:

Димитър Марков, старши анализатор, Център за изследване на демокрацията
Мария Дойчинова, анализатор, Център за изследване на демокрацията

Въведение и редакция:

Миряна Илчева, научен сътрудник, Център за изследване на демокрацията

Настоящото изследване не би било възможно без приноса на:

Кристин М. Гребш, Свен-У. Буркхарт, Мартин фон Борстел, Университет за приложни науки и изкуства – Дортмунд, Германия;

Проф. д-р Йоханес Феест, Бременски университет (в пенсия);

Алехандро Фореро Куйяр, Мария Селесте Тортоза, Обсерватория за наказателната система и правата на човека към Университета на Барселона, Испания;

Никола Джованини, Асоциация „Право на право“, Белгия;

Гитис Андрулионис, Симонас Никартас, Рената Гидрите, Литовски правен институт

**Fachhochschule
Dortmund**
University of Applied Sciences and Arts

Тази публикация е осъществена с финансовата подкрепа на Програма „Наказателно правосъдие“ на Европейския съюз. Отговорност за съдържанието ѝ носят единствено авторите и тя не отразява непременно позицията на Европейската комисия.

ISBN: 978-954-477-235-2

© 2015, Център за изследване на демокрацията

Всички права запазени.

София 1113, ул. „Александър Жендов“ № 5

тел.: (+359 2) 971 3000, факс: (+359 2) 971 2233

www.csd.bg, csd@online.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
1. МЕТОДОЛОГИЯ	9
2. ЖИЛИЩНИ УСЛОВИЯ	19
2.1. Жилищна площ.....	19
2.2. Населеност.....	22
2.3. Брой лишени от свобода в една килия	24
2.4. Отопление и вентилация	28
2.5. Тоалетни, течача вода и баня.....	28
2.6. Храна.....	31
2.7. Затворнически магазин	33
2.8. Прозорци	34
2.9. Сигнална система.....	35
2.10. Облекло и спално бельо.....	36
2.11. Жалби.....	37
3. СОЦИАЛНО-ВЪЗПИТАТЕЛНА РАБОТА, СВОБОДНО ВРЕМЕ И КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ	41
3.1. Социални работници.....	41
3.2. Образователен и обучителен капацитет.....	43
3.3. Време, през което осъдените са заключени в килиите.....	44
3.4. Отпуск извън мястото за лишаване от свобода	45
3.5. Изходяща кореспонденция	46
3.6. Изходящи телефонни разговори.....	47
3.7. Свиждания	47
3.8. Специализирана програма за адаптация на новопостъпили	49
3.9. Специализирана програма за адаптация преди освобождаване	49
3.10. Време за престой на открито.....	50
3.11. Спорт.....	51
3.12. Свободно време.....	52
4. СИГУРНОСТ И БЕЗОПАСНОСТ	55
4.1. Надзорно-охранителен състав.....	56
4.2. Нарушения.....	57
4.3. Самоубийства	58
4.4. Наранявания	59

4.5. Бягства.....	60
4.6. Видеоконтрол.....	61
4.7. Противопожарна защита.....	62
5. РАБОТА.....	65
5.1. Възможности за участие в трудова дейност.....	65
5.2. Избор на работа.....	67
5.3. Работа за лишени от свобода с увреждания.....	67
5.4. Възнаграждение.....	68
5.5. Социално осигуряване.....	70
5.6. Професионално обучение и квалификация.....	71
5.7. Обезщетения за неработещите лишени от свобода.....	72
5.8. Приложимост на трудовото законодателство към работата в затворите.....	73
6. МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ.....	75
6.1. Здравно осигуряване.....	76
6.2. Медицински персонал.....	77
6.3. Избор на лекар.....	80
6.4. Стационарно лечение.....	81
6.5. Медицински преглед при постъпване.....	82
6.6. Медицински преглед преди освобождаването.....	83
6.7. Редовни медицински прегледи.....	84
6.8. Заразни болести.....	85
6.9. Помещения за изолиране на лишени от свобода със съмнения за инфекциозни или заразни заболявания.....	87
6.10. Посещения от лекар на лишени от свобода в наказателна килия.....	88
6.11. Медико-санитарни инспекции.....	89
6.12. Превенция.....	89
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	93
БИБЛИОГРАФИЯ.....	97

СПИСЪК НА ГРАФИКИТЕ

Фигура 1.	Оценка на жилищните условия.....	19
Фигура 2.	Оценка на разполагаемата жилищна площ	22
Фигура 3.	Оценка за наличието на санитарен възел и студена вода в килиите.....	30
Фигура 4.	Оценка за социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят спрямо максималната оценка.....	41
Фигура 5.	Оценка за броя на социалните работници на 100 лишени от свобода.....	42
Фигура 6.	Съотношение между оценката за жилищни условия и за достъп до спортни съоръжения на открито.....	51
Фигура 7.	Оценка за сигурност и безопасност	55
Фигура 8.	Оценка за броя на надзирателите спрямо оценката за броя на кражбите	56
Фигура 9.	Оценка за броя на самонараняванията спрямо оценката на жилищните условия	59
Фигура 10.	Оценка на възможностите за трудова дейност	65
Фигура 11.	Оценка на капацитет за трудова дейност спрямо оценка за избор на работа.....	66
Фигура 12.	Оценка за възнаграждението спрямо общата оценка на участието в трудова дейност.....	69
Фигура 13.	Оценка на медицинското обслужване спрямо броя на лишените от свобода	75
Фигура 14.	Оценка за броя на общопрактикуващите лекари спрямо максималната оценка.....	79
Фигура 15.	Оценка на капацитета за стационарно лечение.....	81
Фигура 16.	Компоненти на <i>Индекса</i> по затвори	93
Фигура 17.	Обща оценка на шест затвора.....	95

ВЪВЕДЕНИЕ

Присъдите лишаване от свобода като крайна намеса в личната сфера на правонарушителите и наказателно-изпълнителните системи, където се изтърпяват присъдите, неизменно са обект на строго наблюдение от правозащитните организации като гаранция за съблюдаването на основните права на лишените от свобода.

Конкретно пенитенциарните системи в Европа са в особено положение, тъй като се наблюдават внимателно от редица институции на различни равнища. Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание (КПИ) има солидни традиции от периодични и допълнителни, *“ad hoc”* посещения. Все повече държави ратифицират *Факултативния протокол към Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание*, с чийто добре известен *„двоен подход“* са създадени Подкомитетът на ООН по предотвратяване на изтезанията и националните превантивни механизми. Така се осигурява мониторинг на национално, регионално и глобално равнище. Както изтъкват Асоциацията за предотвратяване на изтезанията и други организации, различните механизми задължително трябва да работят съвместно посредством размяна на информация, консултации и дори осъществяване на съвместни мисии и посещения.

В същото време огромната по обем съдебна практика на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), съответно по член 3 и член 5 от *Европейската конвенция за правата на човека*, продължава да укрепва рамката за защита на правата на лишените от свобода и абсолютната забрана на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне.

Механизмите за наблюдение на правата на човека са установили през годините множество недостатъци както в третирането на лишените от свобода, така и в обективните условия в пенитенциарните системи на отделни страни. Втората категория включва проблеми като амортизирани сгради, лоши жилищни условия, постоянна пренаселеност, безработица, недостатъчна сигурност и незадоволително здравно обслужване, които продължават да поставят под въпрос ефективността на наказателно-изпълнителните системи и шансовете на правонарушителите за успешна реинтеграция в обществото. Положението е още по-лошо при някои особено уязвими групи (жени, чужденци, малцинства, употребяващите наркотици и непълнолетни правонарушители), които се нуждаят от специално отношение, но

често са лишени от адекватни услуги. В резултат мнозина експерти твърдят, че затворите вече не са способни да превъзпитават правонарушителите и да предотвратяват рецидивизма.

Предлаганият *Индекс за мониторинг на условията в затворите* отговаря на нарастващата необходимост от инструмент за всеобхватен мониторинг, който съчетава подхода за наблюдение на човешките права на механизмите за посещения и останалите познати инструменти на национално, регионално или местно равнище с повече количествена перспектива. Тази перспектива разчита на информация, събирана по-скоро от самите места за лишаване от свобода, отколкото от мониторинговия орган, и насърчава събирането на съпоставими, официални и подробни данни като база за създаване на обосновани политики относно затворите и лишените от свобода. Макар и твърдо основан на стандартите за защита на правата на човека, *Индексът* се отказва от критичната позиция, която затворническите власти по презумпция очакват от механизмите за посещения. Вместо това *Индексът* насочва началниците на местата за лишаване от свобода по-скоро към самоанализ и сравнение с други пенитенциарни заведения, търсеци решения за същите или сходни трудности, отколкото със стриктните изисквания на документите за правата на човека и свързаната с тях съдебна практика, към които те често изпитват враждебност. Ако се използва редовно, с *Индекса* може да се генерира систематизиран обзор на положението в затворите, въз основа на който могат да се правят анализи на тенденциите в различни държави и области на пенитенциарната практика.

Индексът е създаден като инструмент за редовен мониторинг на затворите, който използва обществено достъпна информация и я обработва с помощта на набор от индикатори. Като такъв той зависи в голяма степен от политическата воля на държавните органи, управляващи местата за лишаване от свобода и от доброто оперативно сътрудничество между самите пенитенциарни заведения. Следователно възниква дългосрочна необходимост от по-добро разясняване на целите на *Индекса* и особено на възможността за приемането му от самите пенитенциарни системи и използването му като вътрешно-управленски инструмент. Освен това усилията на партньорството между изследователски институти от пет държави членки (България, Германия, Испания, Белгия и Литва), които осъществяват инициативата, в чиито рамки е разработен *Индексът*, ще се насочат към вграждането му в правни и политически документи като способ за подобряване на управлението на затворите, а оттам и подобряване на положението на лишените от свобода в Европа.

1. МЕТОДОЛОГИЯ

Индексът за мониторинг на условията в затворите е предназначен за оценка на условията в затворите посредством комплекс от индикатори.

Той се състои от пет индикатора: 1) жилищни условия, 2) социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят, 3) сигурност и безопасност, 4) работа и 5) медицинско обслужване. Всеки от индикаторите включва комплекс от подиндикатори за оценка на конкретни компоненти на затворническата среда. Подиндикаторите имат различна относителна тежест, определена от значимостта на конкретните фактори, към които са относими, за цялостната оценка на условията в затвора.

Таблица 1 показва състава на петте основни индикатора и начина, по който се изчислява всеки от техните подиндикатори.

Таблица 1. Структура на *Индекса за мониторинг на условията в затворите*

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Жилищни условия	Жилищна площ	Брой квадратни метри на един лишен от свобода
	Населеност	Брой лишени от свобода на 100 места
	Лишени от свобода в една килия	Среден брой
	Функционираща система за централно отопление	Наличие
	Функционираща централна вентилационна система	Наличие
	Обособена тоалетна със струйно отмиване или клекало в килията	Наличие
	Течаща вода в килиите: студена вода	Наличие
	Течаща вода в килиите: гореща вода	Наличие

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Жилищни условия	Функционираща сигнална система за незабавна връзка на лишените от свобода с надзирателите	Наличие
	Баня/душ	Достъпност
	Тоалетни принадлежности и общо-почистващи пособия и материали	Наличие
	Алтернативно меню: вегетарианско/невегетарианско	Наличие
	Алтернативно меню: по религиозни съображения	Наличие
	Възможност за набавяне на стоки, в това число храна и напитки	Наличие
	Прозорци, осигуряващи достатъчно естествена светлина за четене	Наличие
	Прозорци, осигуряващи свеж въздух	Наличие
	Прозрачни прозорци	Наличие
	Осигурявани от затвора дрехи и обувки (с изключение на униформено и друго задължително облекло)	Наличие
	Смяна на спалното бельо	Регулярност
	Жалби (включително до управата на затвора и други институции)	Осигурена възможност
	Достъп до управата на затвора в лични срещи	Приемни часове на седмица
Социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят	Социални работници	Брой на 100 осъдени
	Капацитет за образование и обучение (без професионална квалификация и обучение)	Дял от капацитета на затвора
	Време, през което лишените от свобода са заключени в килиите (без наказанията)	Брой часове на ден

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят	Домашен отпуск (с изключение на наградите)	Максимален брой разрешени дни годишно
	Изходяща кореспонденция	Наличие
	Изходящи телефонни разговори	Максимален разрешен брой седмично
	Свиждания: редовни	Максимален разрешен брой месечно
	Свиждания: интимни	Максимален разрешен брой месечно
	Специализирана програма за адаптация на новопостъпили лишени от свобода	Наличие
	Специализирана програма преди освобождаване: в рамките на затвора	Наличие
	Специализирана програма преди освобождаване: извън затвора	Наличие
	Позволено време за престой на открито	Часове на ден на един осъден
	Достъп до спортни съоръжения на открито	Часове седмично на един осъден
	Достъп до спортни съоръжения на закрито	Часове седмично на един осъден
	Затворническа библиотека (включително достъп до книги от външни библиотеки)	Брой книги на лишен от свобода
	Действащо законодателство и правна литература	Достъпност

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят	Достъп до вестници	Брой ежедневници на 100 осъдени
	Достъп до компютри	Часове на ден на един осъден
	Достъп до интернет	Наличие
	Достъп до телевизия	Часове на ден на един осъден
Сигурност и безопасност	Надзорно-охранителен състав	Брой на 100 лишени от свобода
	Нарушения: кражба на имущество	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Нарушения: увреждане на имущество	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Нарушения: притежание на забранени вещи	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Нарушения: хазартни игри	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Самоубийства	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Наранявания на лишени от свобода, причинени от други осъдени	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Наранявания на лишени от свобода, причинени от служители	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Наранявания на служители, причинени от лишени от свобода	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Сигурност и безопасност	Самонаранявания	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Бягства	Брой случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Видео контрол: външна ограда, включително входовете	Покритие
	Видео контрол: общи закрити площи, в това число коридори и стълбища	Покритие
	Видео контрол: общи открити площи	Покритие
	Система за противопожарна защита в килиите	Наличие
	Система за противопожарна защита в общите площи	Наличие
Заетост	Брой работни места	% от капацитета на затвора
	Избор на работа	Брой налични алтернативни видове работа
	Работни места за лишени от свобода с увреждания на зрението	Наличие
	Работни места за лишени от свобода с увреждания на слуха	Наличие
	Работни места за лишени от свобода с намалена подвижност	Наличие
	Възнаграждение	Средна месечна заплата като дял от brutния национален доход на страната
	Социално осигуряване за работещите лишени от свобода	Наличие

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Заетост	Социално осигуряване за лишени от свобода, които не работят	Наличие
	Капацитет за професионална квалификация или обучение	% от капацитета на затвора
	Обезщетения за лишените от свобода, които не работят	Наличие
	Приложимост на трудовото законодателство към работата в затвора: работно време и почивни дни	Приложимост
	Приложимост на трудовото законодателство към работата в затвора: здравословни и безопасни условия на труд	Приложимост
Медицинско обслужване	Здравно осигуряване за лишените от свобода	Наличие
	Общопрактикуващи лекари	Наличие/брой на 100 лишени от свобода
	Медицински сестри	Наличие/брой на 100 лишени от свобода
	Зъболекари	Наличие
	Психолози	Наличие
	Разрешения за посещение при лекар по избор	Процент дадени разрешения
	Стационарно лечение	Капацитет на 100 лишени от свобода
	Медицински преглед при постъпване в затвора	Своевременност
Медицински преглед преди освобождаването от затвора	Наличие	

Таблица 1. Структура на Индекса за мониторинг на условията в затворите (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Медицинско обслужване	Редовен (профилактичен) медицински преглед	Регулярност
	Инфекциозни болести: туберкулоза	Брой ново установени случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Инфекциозни болести: хепатит В	Брой ново установени случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Инфекциозни болести: хепатит С	Брой ново установени случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Инфекциозни болести: HIV	Брой ново установени случаи годишно на 100 лишени от свобода
	Доброволно изследване за HIV	Наличие
	Помещения за изолиране на лишени от свобода със съмнения за инфекциозни или заразни заболявания за срока на заразата	Капацитет на 100 лишени от свобода
	Посещения от лекар на лишените от свобода, изолирани в наказателна килия	Регулярност
	Инспекции от медицински специалист или друг компетентен орган на храната, водата, хигиената, чистотата, санитарните съоръжения, отоплението, осветлението и вентилацията	Регулярност

Таблица 1. Структура на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* (Продължение)

Индикатор	Подиндикатор	Метод на изчисление
Медицинско обслужване	Превенция: спринцовки за употребяващите наркотици	Наличие
	Превенция: заместващи програми за употребяващите наркотици	Наличие
	Превенция: презервативи	Наличие

Индексът разчита изцяло на статистически данни, за да се изключат всякакви субективни оценки. Повечето от тези данни се събират редовно от затворите и са достъпни без допълнителни изчисления.

Индексът не е специфичен за дадена държава инструмент и може да се прилага за всеки затвор във всяка страна. Индикаторите и подиндикаторите са подбрани и определени така, че да се избегнат отклонения, произтичащи от спецификите на националните правни и пенитенциарни системи.

За да осигури съпоставимост на резултатите, *Индексът* превръща някои от данните в стойности на 100 лишени от свобода. Този метод елиминира несъответствията – следствие от разликите в броя на лишените от свобода в различните затвори, и да позволява обективно сравнение на различни по големина институции.

Когато е възможно, стойностите на подиндикаторите са свързани със съществуващите международни норми и стандарти или, като алтернатива, със съпоставима ситуация извън затвора. Международните стандарти, когато са съотносими, са взети за минимални изисквания, на които трябва да отговаря всеки затвор. В повечето случаи обаче спазването на тези стандарти не се счита достатъчно за получаване на най-високата оценка и затворите се насърчават да надвишават международно договорените минимални изисквания.

Използването на сравними ситуации извън затвора се прилага най-вече за оценка на фактори, за които не се предполага да имат различно влияние в и извън затвора. Това са фактори, свързани с присъдата или затворническия режим, които в съответствие с принципите за равенство и недискриминация не следва да се проявяват по различен начин в рамките на затвора.

Индексът е създаден и като универсално приложим инструмент от гледна точка на вида и категорията на затворите. Поради това в индикаторите не са включени фактори, относими единствено към специализирани затвори (напр. затвори за жени или непълнолетни, затвори с висока степен на сигурност, затвори за рецидивисти и др.).

Индексът се фокусира върху материалните условия в затворите и не е предназначен за изчерпателен обзор на целия спектър от фактори, свързани с изпълнението на наказанието лишаване от свобода. Поради това са изключени някои важни компоненти от живота в затворите като упражняване на свободата на вероизповедание, достъп до правни консултации, дисциплинарни наказания и награди и др.

Макар и тясно свързан с човешките права, *Индексът* не е предназначен за оценка на зачитането на правата на човека в затворите. Затова не включва иначе важни въпроси, особено от гледна точка на човешките права, като например наличието и ефективността на правни мерки за защита срещу предполагаеми нарушения на правата на човека.

Индексът е предназначен за оценка на затвори в тяхната цялост. Може да се пригоди, за да се използва като инструмент за оценка на микроравнище (отделни зони, отделения или звена на даден затвор) или на макроравнище (цялата пенитенциарна система). В сегашния си вариант обаче той не би дал надеждни резултати, ако се използва на равнище, различно от отделен затвор.

Най-добре е *Индексът* и индикаторите му да се прилагат на годишна база. От една страна повечето статистически данни, на които се основава, се събират ежегодно. Същото важи и за допълнителните данни, необходими за генериране на някои от подиндикаторите. От друга страна не могат да се очакват големи промени в по-кратки срокове, което прави по-честото приложение на *Индекса* ненужно.

Индексът за мониторинг на условията в затворите бе приложен пилотно в девет затвора: шест в България (затворите в Бобов дол, Бургас, Плевен, Пловдив и Стара Загора, и поправителния дом за непълнолетни младежи в град Бойчиновци), един в Германия (затвора Верл в провинция Северен Рейн-Вестфалия), един в Каталуня, Испания (затвор Ледонерс) и един в Литва (поправителен дом Мариямполь).

Достатъчно данни за генериране на целия *Индекс* бяха получени само за шестте затвора в България. С наличните данни за избраните затвори в

Германия, Литва и Каталуня (Испания) бе възможно създаването само на някои от индикаторите.

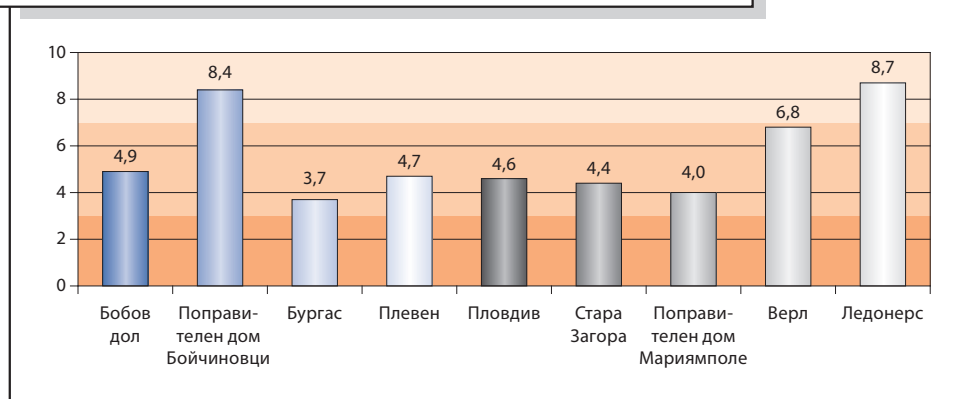
За някои от подиндикаторите липсата на данни на равнище затвор е компенсирана чрез използване на съпоставими данни за цялата пенитенциарна система на България. Този подход обаче е прилаган само когато въпреки наличието на достатъчно специфични за затвора данни, малки липси не позволяваха генерирането на индикаторите. В случаите, когато за даден затвор няма достатъчно данни за генериране на някои подиндикатори, не са генерирани и целите индикатори.

Индексът е замислен и да отчита настъпилите с времето промени. За да се тества обаче приложимостта му в това отношение, той трябва да премине през втори кръг на приложение до една година след първоначалното и да обхване същите места за лишаване от свобода. Това би позволило да се провери дали *Индексът* дава възможност за оценка на тенденциите, както и за отчитане на значими промени в качеството на условията в затворите.

2. ЖИЛИЩНИ УСЛОВИЯ

Жилищните условия в затвора са важна предпоставка за постигане целта на наказанието лишаване от свобода. В същото време тяхната адекватност остава сериозно предизвикателство за много места за лишаване от свобода в Европа. Липсата на адекватни жилищни условия може да влияе отрицателно върху рехабилитацията и социалната реинтеграция на правонарушителите. В някои крайни случаи липсата на подходяща жизнена среда може дори да се квалифицира като нечовешко и унижително отнасяне и следователно да представлява нарушение на международното хуманитарно право.

Фигура 1. Оценка на жилищните условия

2.1. Жилищна площ

Лишените от свобода прекарват значителна част от времето в килиите си. Когато не са заети с работа, социални дейности или спорт, лишените от свобода обикновено са в килиите си. В много затвори свободното придвижване извън килиите е или забранено, или силно ограничено. В зависимост от категорията на затвора и действащите разпоредби относно сигурността килиите могат да са заключени за определени периоди – обикновено през нощта и по-рядко през деня. Всички тези обстоятелства налагат лишените от свобода да имат достатъчно жизнено пространство в рамките на килиите си, особено когато са настанени заедно с други осъдени.

Съществуват многобройни национални и международни стандарти за жилищната площ в затворите. В международен план повечето приложими стандарти са свързани с основни принципи като човешкото достойнство, здравето и правото на лично пространство на лишените от свобода, и избягват да предписват конкретни технически норми. В много страни има приети конкретни стандарти с добавени измерими технически параметри. Те обаче се различават значително (от 4 м² в Албания до 12 м² в Швейцария) и често са зависими от категорията на лишените от свобода (може например да има различни стандарти за непълнолетни и/или жени).

След преглед на различните стандарти, прилагани на национално и международно равнище, Международният комитет на Червения кръст (МКЧК) е разработил така наречените „минимални спецификации“. Според МКЧК те определят „минималното пространство, необходимо на всяко задържано лице, за да спи необезпокоявано, да съхранява личните си вещи и да се придвижва“. МКЧК определя минимална площ от 5,4 м² при настаняване в индивидуални килии (без да се включва санитарен възел) и 3,4 м² при настаняване в общи помещения (с включен санитарен възел)¹.

Без да определят конкретни технически норми, *Европейските правила за затворите* (ЕПЗ) посочват, че битовите условия на лишените от свобода и особено условията за спане трябва да са съобразени със зачитането на човешкото им достойнство и да осигуряват, доколкото е възможно, възможност за усамотение (правило 18.1 от ЕПЗ). Националните власти трябва да определят чрез националното законодателство минималните изисквания по отношение на жилищната площ (правило 18.2 от ЕПЗ)².

В своите коментари за условията и разполагаемата жилищна площ в затворите в различни страни Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение или наказание посочва определени минимални стандарти. Те са 4 м² за лишените от свобода, настанени в общи помещения и 6 м² за единична килия. КПИ уточнява, че тези минимални изисквания са свързани с по-обширен анализ на конкретните пенитенциарни системи, например проучвания колко време лишените от свобода действително прекарват в килията си, и следователно не бива да се приемат като норма. Макар КПИ да не е определял изрично такава

¹ *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance* (Geneva, 2012), <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-4083.pdf>. [Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите: Допълнителни насоки. – Женева, 2012]

² Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите, 2006, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>

норма, има индикации, че 9 до 10 м² са предпочитан размер на килията за един лишен от свобода³.

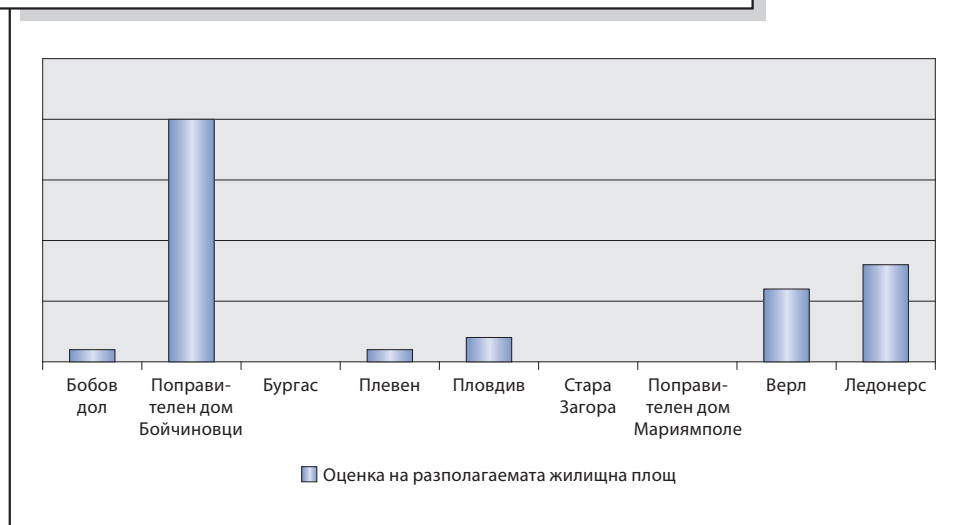
За да оцени разполагаемата жилищна площ на лишените от свобода, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема предложения от КПИ стандарт от 4 м² на един осъден като абсолютен минимум. Затвори, които не могат да осигурят най-малко 4 м² жилищна площ, се считат за напълно неотговарящи на това изискване. По отношение на максимума *Индексът* превишава тълкуванието на КПИ и дава най-висока оценка на затвори, които могат да осигурят на лишените от свобода жилищна площ от 15 м² или повече.

Важно е да се подчертае, че целта на *Индекса* е да се оцени действителната ситуация в затворите, а не правната рамка. В този смисъл въведените от отделните страни законови изисквания са неотнормирани за целите на оценката. Това означава, че когато дадена страна е въвела стандарт по-малък от 4 м² и затворите ѝ отговарят на него, те въпреки това могат да получат ниска оценка. За такива страни резултатите от приложението на *Индекса* ще сочат, че е необходима корекция на съответния национален стандарт. От друга страна, когато дадена страна е приела по-висок национален стандарт, но затворите ѝ не го спазват, те могат всъщност да получат положителна оценка, стига да отговарят на изискването за 4 м². В същото време спазването на по-висок национален стандарт автоматично води до по-висок резултат по *Индекса*. Така например затвор в Швейцария, отговарящ на швейцарския национален стандарт от 12 м², ще получи по-добра оценка от затвор в Албания, който отговаря на албанския национален стандарт от 4 м².

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че поне според собствените им изчисления затворите по принцип отговарят на минималното изискване за 4 м². Напълно разбираемо по-слабо населените затвори предоставят повече разполагаема жилищна площ на настанените в тях лишени от свобода. В същото време по-голямата част от затворите, в които *Индексът* бе пилотно приложен, не могат да осигурят много повече площ от този минимум. Единственото изключение е поправителният дом за непълнолетни младежи в град Бойчиновци, чиято оценка за жилищна площ е най-висока. За разлика от затворите за възрастни обаче в поправителния дом за непълнолетни са настанени значително по-малък брой лишени от свобода младежи (51), отколкото е действителният му капацитет (270).

³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите, 2006, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/E_commentary_to_the_EPR.pdf

Фигура 2. Оценка на разполагаемата жилищна площ

2.2. Населеност

По принцип повечето затвори са построени в съответствие с приложимите стандарти за настаняване, стига капацитетът им да се използва адекватно. В много страни обаче броят на лишени от свобода значително надвишава капацитета на пенитенциарната система. Това води до пренаселеност в затворите – явление, наблюдавано навсякъде по света.

Според неправителствената организация Международна наказателна реформа (Penal Reform International) в около 117 страни по света броят на лишени от свобода надвишава броя на наличните места в затворите. В много страни нивото на населеност варира между 150 и 200 %, а в някои и повече от два пъти над капацитета им. Според организацията пренаселеността не е феномен, характерен само за страни, чийто общ брой лишени от свобода надвишава капацитета на системата, но и на отделни затвори или части от затвори, дори ако системата на затворите като цяло не е пренаселена⁴.

Пренаселеност означава, че инфраструктурата на затвора не може повече да се използва според първоначалното ѝ предназначение и че адми-

⁴ *Ten-Point Plan to Reduce Prison Overcrowding* (London, 2012). [План от десет точки за намаляване на пренаселеността в затворите. – Лондон, 2012]

нистрацията трябва да го пригоди, за да бъдат настанени повече хора отколкото позволява капацитетът му. Затворническите власти се справят с този проблем по различни начини в различните страни и затвори. Сред най-често срещаните решения са настаняването на повече осъдени в една килия, преустройството на други помещения в килии, изграждането на нови помещения и т.н. Има и страни, които ограничават или дори спират настаняването при достигане на максималния капацитет, като осъдените са включени в списъци на чакащите⁵.

Според Съвета на Европа пренаселеността е сериозно предизвикателство за затворническите администрации от гледна точка на правата на човека и на ефективното управление на пенитенциарните институции⁶. Тя се отразява върху жилищната площ на всеки лишен от свобода, броя на лишени от свобода в килия, личното им пространство и възможността им за уединение⁷. Пренаселеността може да повлияе и на други фактори като хигиена и вътрешен ред, осигуряване на прехраната и здравното обслужване, упражнения на открито и др.⁸ Приема се също, че тя е причина за влошено здраве, неправомерно поведение и рецидивизъм след освобождаването от затвора⁹. Счита се и че в крайни случаи тя може да бъде дори животозастрашаващ фактор¹⁰.

Напълно разбираемо е, че няма международни стандарти за нивата на пренаселеност, тъй като тя се счита за негативно явление, което не бива да се допуска. От затворите не се очаква да приемат повече лишени от

⁵ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

⁶ Препоръка R(99)22 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно пренаселеността в затворите и увеличаването на затворническата популация, 1999, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622553&SecMode=1&DocId=412108&Usage=2>

⁷ Gaes, Gerald G. "Effects of Overcrowding in Prison, The", *Crime and Justice: An Annual Review of Research* 6 (1985). [Gaes, Gerald G. Последствията от пренаселеността в затвора, Престъпност и правосъдие: Годишен преглед на изследванията 6, 1985] <http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/cjrr6&id=105&div=&collection=>

⁸ Helene De Vos and Elli Gilbert, *Reducing Prison Population: Overview of the Legal and Policy Framework on Alternatives to Imprisonment at European Level* (Leuven, 2014). [Helene De Vos и Elli Gilbert. Намаляване на затворническата популация: Обзор на правната и политическа рамка относно алтернативите на лишаването от свобода на европейско равнище. – Льовен, 2014] http://www.reducingprison.eu/downloads/files/ReducingprisonpopulationEuropeanframework_FIN_101014.pdf

⁹ Gaes, Gerald G. "Effects of Overcrowding in Prison, The" [Gaes, Последствията от пренаселеността в затвора.]

¹⁰ *Ten-Point Plan to Reduce Prison Overcrowding* [План от десет точки за намаляване на пренаселеността в затворите]

свобода, отколкото позволява капацитетът им. В *Европейските правила за затворите* дори се предвижда националното законодателство да постанови механизъм, който да гарантира, че минималните изисквания за жилищните условия няма да се нарушават поради пренаселеността в затворите (правило 18.4 от ЕПЗ).

Индексът отчита негативния ефект от пренаселеността и дава максималната оценка само на затвори, чийто капацитет не е надвишен.

В същото време той регистрира мащаба на проблема и многообразието от фактори, допринасящи за него, много от които са извън правомощията на затворната администрация. Поради това *Индексът* приема определени равнища на пренаселеност като относително допустими. Изследвания на проблема с пренаселеността изтъкват като особено тревожно положението в затвори с пренаселеност над 150 %¹¹. Въз основа на тази оценка *Индексът* приема относително ниво на пренаселеност до 145 %. Счита се, че равнища на пренаселеност от над 145 % са неприемливи и такива затвори не могат да функционират адекватно.

Факторът пренаселеност служи и като средство за балансиране тежестта на критерия за жилищните условия, когато последният се изчислява въз основа на данни за капацитета вместо на данни за населеността.

Повечето от затворите, където *Индексът* бе пилотно приложен, получиха относително положителни оценки за населеност. Дори пренаселените затвори изглежда са успели да запазят нивото в приемливи граници. Никой от включените в пилотното приложение затвори не е отчетел пренаселеност над критичния минимум от 145 %.

2.3. Брой лишени от свобода в една килия

Най-подходящият брой лишени от свобода, настанени в общо помещение, е предмет на задълбочени изследвания и анализи.

Съгласно *Минималните стандартни правила на ООН за отношението към лишените от свобода* (МСП) там, където настаняването е в отделни килии или стаи, всеки лишен от свобода следва да нощува сам в килия или стая (правило 9.1 от МСП). ООН подчертава също, че не е желателно да има двама лишени от свобода в една килия или стая, дори ако поради

¹¹ Пак там.

особени причини, като например временна пренаселеност, се налага изключение от това правило (правило 9.2 от МСП)¹².

В *Европейските правила за затворите* се предвижда, че в нормалния случай лишените от свобода се настаняват за нощуване в индивидуални килии, освен когато те предпочитат да нощуват в общо помещение (правило 18.5 от ЕПЗ). Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание доразвива това правило, като го обяснява с факта, че за лишените от свобода, особено за изтърпяващите дългосрочни или доживотни присъди, затворническите им килии са техните домове¹³.

Принципът за настаняване в единични килии обаче невинаги се спазва. На практика не много затвори могат да настаняват лишените от свобода в индивидуални килии и много често няколко лишени от свобода трябва да делят една килия. Според КПИ много от тези случаи са просто начин за справяне с пренаселеността и са неприемливи като дългосрочно решение. В същото време КПИ признава, че съществуващата архитектура на затворите ведно с други фактори правят трудно настаняването на лишените от свобода в самостоятелни килии. Затова при изграждането на нови затвори трябва да се отделя повече внимание на това правило¹⁴.

Съветът на Европа определя комплекс от правила, които трябва да се следват, когато лишените от свобода се настаняват в общи помещения. Тези правила предвиждат настаняване в общи помещения, само ако те са подходящи за тази цел, ако лишените от свобода имат съвместимост един с друг (правило 18.6 от ЕПЗ) и, доколкото е възможно, предоставяне на лишените от свобода възможност да избират, преди да бъдат настанени в общо помещение (правило 18.7 от ЕПЗ). КПИ подчертава, че всички тези правила се основават на общия принцип, че настаняването в общи помещения е възможно, само ако би било от полза за лишените от свобода. Така например непущачи не бива да бъдат принудително настанявани в общи помещения с пушачи.¹⁵ Тези правила обаче често биват пренебрегвани поради пренаселеност и недостатъчен капацитет на затворите.

¹² Минимални стандартни правила за отношението към лишените от свобода, 1955, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf

¹³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

Пригодността на помещенията за настаняване на повече от един човек и съвместимостта на лишението от свобода един с друг не подлежат на точна количествена оценка. Затова *Индексът за мониторинг на условията в затворите* оценява само средния брой лишени от свобода, настанени в една килия.

Най-висока оценка се дава на затвори, където лишението от свобода са настанени или самостоятелно в единични килии, или в общи помещения с най-много още един лишен от свобода.

Настаняването в единични килии не е единственият фактор за получаване на максимална оценка, тъй като ефектът от него зависи от времето, през което килията остава заключена. Както посочва Службата по наркотиците и престъпността на ООН (СНПООН), макар единични килии за лишението от свобода да са предпочитаният вариант, това не бива да води до ограничаване на общуването денем, а преимуществото на усамотението нощем трябва да се балансира с ползите от контактуването с хора през останалото време. В този смисъл, когато не се осигурява достатъчно време за общуване и дейности, настаняването в единични килии може да доведе до частична или пълна изолация на осъдените с вредни въздействия върху психологическото им състояние¹⁶. КПИ също подчертава, че единичните килии нощем не означават ограничение на общуването денем и че ползата от усамотението в часовете за сън трябва да се балансира с ползата от контактуването с хора през останалото време¹⁷.

Не съществуват международни стандарти относно максималния брой лишени от свобода в една килия. Освен това броят на осъдените, които могат уютно да делят една килия, зависи от различни фактори като размера на килията и времето, прекарвано в нея.

Изследвания по тази тема изтъкват обаче, че колкото по-голям е броят на хората в жилищните помещения, толкова по-голяма е вероятността за напрежение, от което могат да възникнат размирици в затвора. Според МКЧК по-големият брой лишени от свобода в една килия може да е причина за завишен шум и да излага на риск възможността на управата да поддържа приемливи стандарти за чистота и влияе отрицателно върху физическото

¹⁶ *Custodial and Non-Custodial Measures: The Prison System* (Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2006). [Мерки, включващи и невключващи лишаване от свобода: Системата на затворите. – Служба по наркотиците и престъпността на ООН, Виена, 2006] http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/1_Prison_System.pdf

¹⁷ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

и психическото здраве на задържаните¹⁸. Други изследвания посочват, че заболяванията, жалбите и усещането за задушаване се увеличават с нарастването на броя на настанените в една килия, както и че по-големите спални помещения имат повече негативни въздействия от помещенията за един или двама души. Твърди се, че докато ограниченото пространство в единична килия влияе върху усещането за недостатъчно пространство, в помещенията с повече лишени от свобода има допълнителни негативни въздействия, като по-малко лично пространство, по-малко възможност за усамотение и повече възможности за вмешателство¹⁹.

КПИ споделя становището, че спални помещения с голям капацитет поначало са неподходящи и има възражения срещу самия принцип на такова настаняване, особено в затвори от закрит тип. Според КПИ „има малко аргументи „за“ и много аргументи „против“ уредба, при която десетки лишени от свобода живеят и спят заедно в едно и също спално помещение.“²⁰

Когато анализират условията в затворите, различни изследвания използват различни класификации за килии според броя на настанените лишени от свобода. В някои се говори за индивидуални килии, стаи за до 6 – 12 души и по-големи общи спални помещения²¹. Други разграничават единични и двойни килии, помещения за малък брой осъдени (3 – 6 души) и общи спални²², и др.

Въз основа на съществуващите изследвания *Индексът* приема, че броят на лишените от свобода в една килия, отвъд който условията трябва да се считат неприемливи, е пет души. Настаняването на повече от петима осъдени в една килия не отговаря на критерия за приемлив брой лишени от свобода в една килия.

Пилотното приложение на *Индекса* показва значителни различия в различните затвори и страни. Положението е критично във всички български

¹⁸ *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance* [Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите: Допълнителни насоки.]

¹⁹ Leslie Fairweather and Sean McConville, *Prison Architecture* (New York: Routledge, 2000). [Leslie Fairweather и Sean McConville. Архитектура на затворите. – Ню Йорк: Рутлидж, 2000]

²⁰ *11th General Report on the CPT's Activities Covering the Period 1 January to 31 December 2000* (Strasbourg, 2001). [11-ти Общ доклад за дейността на КПИ за периода от 1 януари до 31 декември 2000 г. – Страсбург, 2001] <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-11.pdf>

²¹ *Custodial and Non-Custodial Measures: The Prison System*. [Мерки, включващи и невключващи лишаване от свобода: Системата на затворите]

²² Fairweather and McConville, *Prison Architecture* [Fairweather и McConville. Архитектура на затворите]

затвори за пълнолетни закононарушители и много по-добро в изследваните места за лишаване от свобода в Германия, Литва и Каталуния (Испания), както и в поправителния дом за непълнолетни младежи в България.

2.4. Отопление и вентилация

В частта си за жилищните условия, освен жилищната площ и броя на настанените в една килия, *Индексът* оценява наличието и достъпността на основни комунални удобства като отопление и вентилация.

Наличието на система за централно отопление показва дали лишените от свобода са настанени в помещения с подходяща температура. Наличието на централна вентилационна система е показателно за качеството на въздуха в килиите. И Организацията на обединените нации, и Съветът на Европа изрично споменават отоплението и вентилацията сред условията, на които трябва да се обръща необходимото внимание при настаняване на лишените от свобода (правило 10 от МСП и правило 18.1 от ЕПЗ). По понятни причини не съществуват всеобщи стандарти за техническите норми, най-вече защото те са зависими от климата на региона, където се намира затворът. Затова *Индексът* оценява само наличието на функциониращи системи за отопление и вентилация, без да взема предвид спецификациите им.

Оценява се наличието на системи и за отопление, и за вентилация в килиите, а не в затвора като цяло. От една страна килиите обикновено са мястото, където лишените от свобода прекарват най-голямата част от времето си, така че отопление и вентилация са най-необходими там. От друга страна е по-лесно и по-евтино да се осигури достатъчно отопление и вентилация в общите помещения, отколкото във всяка отделна килия. Затова наличието на отопление и вентилация в другите помещения на затвора не е предмет на оценяване от *Индекса*.

Пилотното приложение на *Индекса* констатира сходни резултати във всички оценявани затвори. За разлика от централно отопление, каквото има във всички затвори, централна вентилационна система обикновено липсва.

2.5. Тоалетни, течаща вода и баня

Наличието и достъпността на тоалетни, течаща вода и баня е показателно за нивото на хигиената в затвора, а според органите на Съвета на Европа

нехигиенични условия в съчетание с пренаселеност могат да са основание за цялостна преценка за унизително отнасяне²³.

Според ООН санитарните съоръжения в затворите трябва да са достатъчни, за да може всеки лишен от свобода да задоволява естествените си нужди, когато се налага, в условия на чистота и пристойност (правило 12 от МСП). Съветът на Европа задължава затворите да осигуряват на лишените от свобода лесен достъп до санитарни съоръжения с добри хигиенни условия и съобразени с правото на лично уединение (правило 19.3 от ЕПЗ). КПИ отива още по-далеч, като отбелязва, че безпрепятственият достъп до тоалетни и поддържането на добри хигиенни стандарти са насъщни компоненти на хуманна среда²⁴.

МКЧК препоръчва по-подробен набор от конкретни стандарти, като набляга на 24-часов достъп до тоалетните. Според МКЧК във всяка жилищна зона, в която са настанени до 25 души, трябва да бъде осигурена най-малко една тоалетна и тя трябва да се намира или в килията, или близо до нея. В зависимост от времето, с което разполага всеки лишен от свобода за достъп до тоалетните, и честотата на осигурения достъп може да е необходимо този минимум да се увеличи. Когато настаняването е в единични килии, МКЧК препоръчва да има тоалетна във всяка килия²⁵.

По отношение на течащата вода няма конкретни международни стандарти. Все пак КПИ определя като „желателно“ наличието на течаща вода в килиите²⁶, докато МКЧК препоръчва в затвора да има пунктове за вода на места, до които лишените от свобода да имат лесен и чест, а за предпочитане непрекъснат, достъп за хигиенни и питейни нужди²⁷.

Индексът оценява наличието на тоалетни и течаща вода в затворническите килии. В много затвори има тоалетни и вода извън килиите, но достъпът до тях обикновено е ограничен и/или е предмет на определени правила и условия, особено през времето, когато килиите са заключени. Като раз-

²³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

²⁴ 2nd General Report on the CPT's Activities Covering the Period 1 January to 31 December 1991, 1992. [2-ри Общ доклад за дейността на КПИ за периода от 1 януари до 31 декември 1991 г. – 1992] <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-02.htm>

²⁵ *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance* [Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите: Допълнителни насоки.]

²⁶ 2-ри Общ доклад за дейността на КПИ за периода от 1 януари до 31 декември 1991 г.

²⁷ *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance* [Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите: Допълнителни насоки.]

глежда наличието им в килиите, *Индексът* оценява едновременно тяхното наличие и достъпност и така предлага по-обективна преценка на действителното положение.

Достъпът до баня или душ е предмет на по-подробни международни стандарти. Според Организацията на обединените нации трябва да са осигурени достатъчно условия за къпане, така че всеки лишен от свобода да може и да трябва да се къпе или взема душ, при подходяща за климата температура, толкова често, колкото е необходимо с оглед поддържане на обща хигиена според сезона и географския регион, но най-малко веднъж седмично в умерен климат (правило 13 от МСП). Съветът на Европа препоръчва по-висок стандарт, изискващ затворите осигуряват необходимите условия всеки лишен от свобода да може да се къпе или взема душ по възможност ежедневно, но най-малко два пъти седмично или по често, ако е необходимо (правило 19.4 от ЕПЗ). Съгласно препоръчаната от МКЧК техническа спецификация трябва да има най-малко един душ на 50 лишени от свобода, като се осигурява възможност на всеки лишен от свобода да взема душ поне три пъти седмично²⁸.

Въз основа на тези стандарти *Индексът* приема, че лишените от свобода следва да имат достъп до баня или душ всеки ден. Затвори, които не могат да осигурят всекидневен достъп, получават по-ниска оценка. *Индексът*

²⁸ Пак там.

приема определения от Съвета на Европа стандарт за душ два пъти седмично като абсолютен минимум. Приема се, че затвори, които не осигуряват на лишените от свобода възможност за баня или душ поне два пъти седмично, не отговарят на това изискване.

Относно хигиената *Индексът* дава и оценка на наличието на почистващи и дезинфекциращи материали. Съветът на Европа изрично включва предоставянето на тоалетни принадлежности и почистващи материали в условията, на които затворите трябва да отговарят (правило 19.6 от ЕПЗ). Организацията на обединените нации посочва само средства за личен тоалет (правило 15 от МСП), но в същото време изисква всички части на затвора да са поддържани в добро състояние и да са винаги щателно почистени (правило 14 от МСП). МКЧК допълнително препоръчва да се осигурява сапун както за лична употреба, така и за общо почистване ведно с достатъчни количества други почистващи препарати и пособия като кофи и бърсалки за под²⁹.

Индексът не разглежда количествата или съдържанието на предоставените материали, а дава оценка за безплатното им осигуряване. Затова най-висока оценка се дава на затвори, които снабдяват своите лишени от свобода с безплатни почистващи материали, докато затвори, които не правят това, получават по-ниска оценка.

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* установи сравнително сходно положение във всички изследвани места. Повечето затвори получават високи оценки за тоалетни и течаща вода (с изключение на някои български затвори) и за наличие на тоалетни принадлежности и почистващи и дезинфекциращи материали. За баня и душ обаче всички затвори, освен затвора Ледонерс в Каталуния (Испания), получават сравнително слаби оценки. Всъщност нито един от наблюдаваните затвори не съобщава, че може да осигури ежедневен достъп до баня и душ. Ниски оценки са дадени на всички затвори и за наличие на топла вода, каквато има единствено в килиите на каталунския затвор Ледонерс.

2.6. Храна

Редовното предоставяне на храна и нейното количество и качество са сред най-важните условия за здравето на лишените от свобода. Храната се споменава във всички международни документи със стандарти за затвори-

²⁹ Пак там.

те. Повечето от тези документи обаче не посочват конкретни количествени или качествени индикатори за оценяване на храната, осигурявана на лишените от свобода. Така например ООН изисква всеки лишен от свобода да получава в обичайните часове на деня добре приготвена и поднесена храна, достатъчно питателна, съобразена със здравето и физиката му, и с пълноценно качество (правило 20.1 от МСП). Съветът на Европа навлиза в повече подробности и изисква затворната администрация да осигурява на лишените от свобода „питателна храна, като се вземат предвид тяхната възраст, здравословно и физическо състояние, религия, култура и естеството на тяхната работа” (правило 22.1 от ЕПЗ), но оставя конкретните изисквания за минимална енергийна стойност и протеиново съдържание да се определят от националното законодателство (правило 22.2 от ЕПЗ). Храната трябва да се приготвя и поднася при хигиенни условия (правило 22.3 от ЕПЗ), като лишените от свобода трябва да се хранят поне три пъти на ден с разумни интервали между тях (правило 22.4 от ЕПЗ).

Трудно може да се дава оценка за количеството на храната и качеството ѝ по отношение на съставките. Правилата за качеството на храната могат да се различават значително в различните страни в зависимост от националното законодателство в областта на здравето и местните кулинарни традиции и специфики. В същото време храната е основен компонент на условията в затвора и следва да се взема предвид при оценката на затворническата среда. По тази причина вместо да оценява съдържанието на храната, *Индексът* дава оценка на разнообразието при избора на храна. Този подход се основава на хипотезата, че предлагането на различна храна се постига много по-трудно отколкото осигуряването на храна, отговаряща на определени изисквания за питателност.

Индексът разглежда наличието на различна храна в два конкретни случая: когато лишеният от свобода е вегетарианец и когато лишеният от свобода спазва определени религиозни правила.

Наличието на вегетарианско меню без връзка със здравето или религията не се споменава в нито един от основните международни документи относно затворите. Освен това в решението си по делото на *Кровяк срещу Полша* Европейският съд по правата на човека посочва, че неосигуряването на вегетарианско меню за определен срок (в конкретния случай няколко месеца) не достига изисквания праг на суровост, за да попадне в обхвата на член 3 от Европейската конвенция за правата на човека, който забранява изтезанията и нечовешкото и унижително отношение³⁰.

³⁰ *Krowiak v. Poland* (2007) [Кровяк срещу Полша, 2007 г.]

Наличието на алтернативно меню за лишени от свобода, изповядващи конкретна религия, също не се споменава изрично в международното право, но е разглеждано от ЕСПЧ. В решението си по делото на *Якобски срещу Полша* ЕСПЧ посочва, че когато решението да се спазва определена диета (в конкретния случай вегетарианска) е мотивирано или обосновано от религия и не е неразумно, отказът да се осигури такава диета попада в обхвата на член 9 от ЕКПЧ³¹. Както посочват обаче коментатори на съдебната практика на ЕСПЧ, от решението на Съда не могат да се извлекат обективни критерии, които да улеснят държавите за спазване на член 9 в подобни случаи³².

Индексът оценява наличието на алтернативни менюта (вегетарианска храна и храна, съобразена с религиозни предпочитания) само откъм регулярност.

Затова затвори, предлагащи алтернативно меню ежедневно, получават най-висока оценка, докато затвори, където алтернативни менюта изобщо не се предлагат, получават най-ниска оценка.

Пилотното приложение на *Индекса* показва значителни различия между затворите, що се отнася до наличие на алтернативни менюта. Има затвори, където всеки ден се предлага алтернативно меню и за вегетарианци, и за лица, изповядващи различна вяра (затвор Ледонерс в Каталуня, Испания). В същото време има и такива, които изобщо не предлагат алтернативни менюта. В повечето от изследваните затвори обаче бе установено, че по принцип има алтернативни менюта, но не ежедневно.

2.7. Затворнически магазин

Според *Европейските правила за затворите*, като се спазват изискванията за поддържане на хигиена, вътрешен ред и сигурност, лишените от свобода имат право да купуват или да си набавят по друг начин стоки, в това число храна и напитки за собствена употреба на цени,

³¹ *Jakóbski v. Poland* (2010) [*Якобски срещу Полша*, 2010]. Вж. също *Vartic v. Romania* (no. 2) (2013) [*Вартич срещу Румъния* (№ 2), 2013 г.]

³² Maria Clara Maffei, "The Vegetarian Diet in Prison: A Human Right? The Case of *Jakóbski v. Poland*", in *International Courts and the Development of International Law*, ed. Nerina Boschiero et al. (The Hague, The Netherlands: T. M. C. Asser Press, 2013), 489-96, doi:10.1007/978-90-6704-894-1. [Maria Clara Maffei. Вегетарианската диета в затвора: Човешко право? Делото на Якобски срещу Полша. – В: Международни съдилища и развитието на международното право/Ред. Nerina Boschiero и др. – Хага, Нидерландия: Асер прес, 2013]

които не са неестествено по-високи от цените извън затвора (правило 31.5 от ЕПЗ).

Трудно може да се дава оценка за цените в затворите, тъй като те може да зависят от редица фактори. Снабдяването със стоки може да е субсидирано от държавата или от затворните власти, или може да е предмет на други разпоредби (например правилата за възлагане на обществени поръчки), което води до разлики в цените. Има и затвори, където от съображения за сигурност книжните пари и монети са заменени с жетони, купони или други платежни средства. Тези инструменти нямат реална стойност извън затвора, така че трудно могат да се сравняват цени, обявени в такива „затворнически валути“. Освен това количеството пари, с което лишените от свобода могат всъщност да разполагат, може да подлежи на ограничения, така че, дори ако цените са ниски, могат да бъдат непосилни.

Поради тази причина *Индексът за мониторинг на условията в затворите* не отчита равнището на цените в затвора. Вместо това се дава оценка само за наличието на обект, където лишените от свобода могат да си набавят храна и други стоки.

Пилотното приложение на *Индекса* разкрива идентични резултати във всички оценявани затвори. Навсякъде лишените от свобода имат на разположение търговски обект (магазин или бюфет), откъдето могат да си набавят храна и напитки.

2.8. Прозорци

Прозорците са съществен елемент от средата на затвора. Те позволяват проникването на светлина и свеж въздух в помещенията и определят гледката на лишените от свобода от килията.

Повечето международни стандарти обръщат специално внимание на размера и разположението на прозорците. Според ООН прозорците трябва да са достатъчно големи, за да осигуряват възможност на лишените от свобода да четат или работят на естествена светлина и трябва да са с конструкция, която да позволява проникването на свеж въздух независимо от наличието на изкуствена вентилация (правило 11а от МСП). В *Европейските правила за затворите* са предвидени подобни изисквания с изключение на това, че проникването на свеж въздух е заложено като алтернатива на климатичната инсталация (правило 18.2 от ЕПЗ). Освен това Съветът на Европа пояснява, че прозорците не трябва да са покрити с непрозрачно (матово)

стъкло, както и че през зимата невинаги е възможно да има достатъчно естествена светлина за четене, особено в северни страни³³.

МКЧК препоръчва конкретни технически норми за прозорците в затвора. Така например, за да се осигури задоволителна циркулация на въздуха и достъп на поне минимално количество дневна светлина, размерът на прозоречните отвори трябва да е не по-малко от една десета от подовата площ³⁴. МКЧК препоръчва също прозорците да осигуряват на лишените от свобода възможност да виждат част от външната среда³⁵.

Индексът за мониторинг на условията в затворите изследва три специфични характеристики на прозорците – способността им да осигуряват светлина и свеж въздух (като алтернатива на вентилационна система) и тяхната прозрачност (възможността лишените от свобода да виждат през прозорците). Оценява се наличието на прозорци с тези качества в килиите, а не в общите помещения. Затвори, в чиито килии има такива прозорци, получават най-висока оценка. Точно обратното, счита се, че затвори, където прозорците не съответстват на тези изисквания или където такива прозорци има само в общите помещения, но не в килиите, не изпълняват това условие.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че повечето от оценяваните затвори напълно отговарят на изискванията по отношение на прозорците. Дори затворите, които не получават максималната оценка, имат по-висок от средния резултат.

2.9. Сигнална система

Съгласно *Европейските правила за затворите* във всички помещения, където лишените от свобода живеят, работят или се събират, трябва да има сигнална система, чрез която лишените от свобода да могат да установяват незабавна връзка с персонала на затвора (правило 18.2в от ЕПЗ).

Индексът дава оценка за наличието на функционираща сигнална система в килиите, тъй като там лишените от свобода прекарват времето си, не-

³³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

³⁴ Pier Giorgio Nembrini, *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons* (Geneva, 2013). [Pier Giorgio Nembrini. Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите. – Женева, 2013] <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0823.pdf>

³⁵ *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance* [Вода, санитарни съоръжения, хигиена и обитаема среда в затворите: Допълнителни насоки]

придружени от надзиратели или други служители на затвора, които могат да окажат незабавна помощ, ако се наложи.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че наличието на сигнална система като цяло се пренебрегва от затворните администрации. С две изключения всички оценявани места за лишаване от свобода съобщават, че нямат сигнална система или изобщо или в повечето от килиите.

2.10. Облекло и спално бельо

Както отбелязва КПИ, облеклото и спалното бельо са толкова тясно свързани с хигиената, че неадекватното им осигуряване или състояние може да доведе до нарушение на член 3 от ЕКПЧ³⁶.

Правилата относно облеклото са различни в различните затвори. Някои изискват носенето на униформи или друго задължително облекло, докато други позволяват на лишените от свобода да носят свои дрехи. Международните правила за затворите не дават предпочитание на нито една от двете опции. В същото време изследвания са установили, че въпросът за облеклото е предмет на противоречия. Поддръжниците на униформите най-общо възприемат задължителното облекло като част от наказанието, докато критиците им разглеждат носенето на собствени дрехи като стъпка към хуманизирането на местата за лишаване от свобода³⁷. Заради липсата на международно прието правило *Индексът* остава неутрален по отношение на двата вида правила за облеклото.

В същото време и ООН, и Съветът на Европа изискват затворната администрация в определени случаи да осигурява облекло на лишените от свобода. Според ООН на лишените от свобода, на които не се позволява да носят собствени дрехи, трябва да се осигурява комплект облекло, подходящо за климата и задоволително за опазване на здравето им (правило 17.1 от МСП). Според Съвета на Европа подходящо за климата облекло трябва да се осигурява поне на лишените от свобода, които нямат подходящи собствени дрехи (правило 20.1 от ЕПЗ).

³⁶ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

³⁷ Yvonne Jewkes and Jamie Bennett, *Dictionary of Prisons and Punishment* (Willan Publishing, 2008). [Yvonne Jewkes и Jamie Bennett. Речник на затворите и наказанията. – Уилан пбблишинг, 2008] http://books.google.co.uk/books?id=yF53ij4of4gC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява наличието на осигурявано от администрацията облекло с изключение на униформи и друго задължително облекло. Приема се, че ако даден затвор задължава лишените от свобода да носят униформи, те ще им бъдат осигурени. В този контекст най-висока оценка се дава на затвори, които могат да осигуряват дрехи и обувки на всички свои лишени от свобода, които желаят да се възползват от тази опция. Затвори, които могат да осигуряват дрехи и обувки само на конкретни категории лишени от свобода (напр. нуждаещи се), получават по-ниска оценка, докато места за лишаване от свобода, където изобщо не се дават дрехи и обувки, получават най-ниската оценка.

По отношение на спалните комплекти и ООН, и Съветът на Европа препоръчват сходни правила. Всеки лишен от свобода трябва да разполага с отделно легло и достатъчно спално бельо, което трябва да бъде чисто при получаването му, поддържано в добър вид и сменяно достатъчно често, за да се гарантира чистотата му (правило 19 от МСП и правило 21 от ЕПЗ). Спалните комплекти включват рамка на легло (или легло с пружина), матрак (или дюшек) и спално бельо³⁸.

Като се приема, че в повечето затвори на лишените от свобода се осигуряват спални комплекти, с *Индекса* се изследва и оценява основно колко редовно се сменя спалното бельо. Счита се, че затвори, които не осигуряват на лишените от свобода подходящо спално бельо, изцяло не отговарят на това изискване.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че голямата част от затворите осигуряват обувки и дрехи на лишените от свобода, но повечето го правят само за конкретни категории осъдени. По отношение на спалното бельо повечето от изследваните места за лишаване от свобода получават най-високата оценка за пълно съответствие с изискванията.

2.11. Жалби

Организацията на обединените нации препоръчва всеки лишен от свобода да има право да подава молби или оплаквания до директора или упълномощен служител на затвора през всеки делничен ден (правило 36.1 от МСП), да отправя молби или оплаквания до инспектора по затворите

³⁸ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

по време на неговите/нейните инспекции и да разговаря с инспектора и всеки друг инспектиращ служител в отсъствието на директора или други членове на персонала (правило 36.2 от МСП), както и да подава молби или оплаквания без цензура на съдържанието, но в правилна форма, до централната администрация на затворите, съдебната власт или други съответни органи по одобрените за целта канали (правило 36.3 от МСП). Съветът на Европа също препоръчва наличие на механизъм, по който лишените от свобода да имат възможност групово или поотделно да подават молби или оплаквания до началника на затвора или до друг компетентен орган (правило 70.1 от ЕПЗ).

Механизмите за подаване на жалби се различават значително в различните страни по отношение на процесуални правила, отговорни органи, срокове и др. Тези различия затрудняват оценяването в сравнителен план на ефективността на тези механизми. Поради това *Индексът за мониторинг на условията в затворите* отчита само наличието и достъпността им, без да изследва практическото им приложение. Най-висока оценка се дава на затвори, където лишените от свобода могат да подават жалби без всякакви ограничения. Ограниченията често биват оправдавани с недостатъчния капацитет на затворната администрация да обработва голям обем кореспонденция и могат да се отнасят например до обема или броя на жалбите. Там, където са наложени такива ограничения, те важат за изходящата кореспонденция по принцип и обикновено не включват жалбите. Затвори, където ограниченията на кореспонденцията обхващат и жалбите, получават по-ниска оценка.

Освен жалбите *Индексът* дава оценка и на достъпа на лишените от свобода до управата на затвора в лични срещи. Възможността лишените от свобода да разговарят лично с началника на затвора или друг представител на управлението не бива да се счита за заместител на официалната процедура за подаване и разглеждане на жалби. Вместо това тя трябва да се разглежда като допълнителен механизъм за улесняване на общуването между лишените от свобода и управлението на затвора.

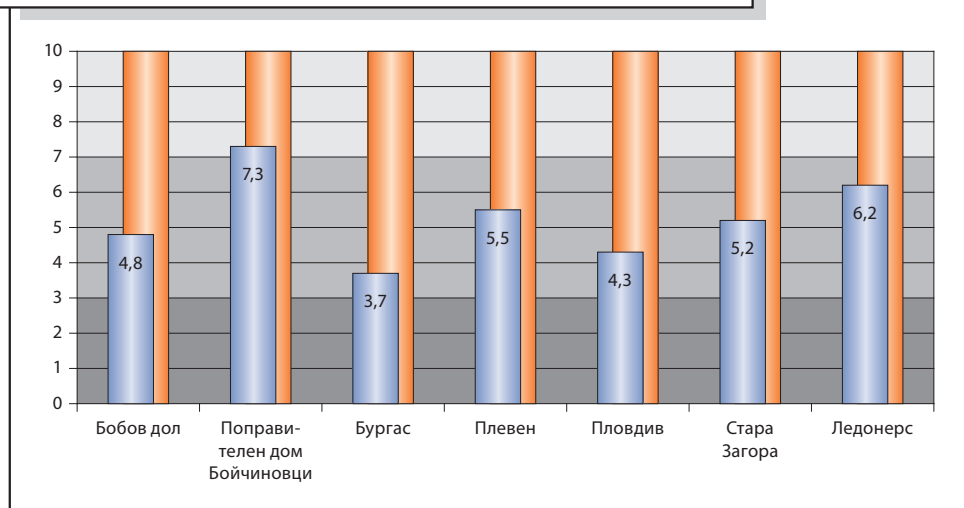
Индекса дава оценка за времето, определено от управата на затвора за прием на лишени от свобода. Затвори, в които има обявени конкретни приемни часове, получават положителна оценка, докато затвори, където достъпът до управата е възможен само при поискване или изобщо не се практикува, получават по-ниска оценка. Най-висока оценка се дава на затвори, които предлагат най-малко два часа приемно време на ден или общо 10 часа седмично.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че всички затвори са осигурили адекватни механизми за подаване на жалби без ограничения. По отношение на приемните часове обаче резултатите се различават съществено. Макар всички затвори да отчитат, че осигуряват на лишените от свобода достъп до управата на затвора в лични срещи, някои от тях са въвели предварително обявени приемни часове, докато в други приемът се осъществява само при поискване.

3. СОЦИАЛНО-ВЪЗПИТАТЕЛНА РАБОТА, СВОБОДНО ВРЕМЕ И КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ

Социално-възпитателната работа, свободното време и контактите с външния свят обхващат комплекс от фактори, които имат значение за рехабилитацията на лишените от свобода. Социалната дейност и възпитателната работа са основните инструменти за превъзпитание на правонарушителите и подобряване на личните им познания и умения. Контактите с външния свят предпазват лишените от свобода от маргинализация и съхраняват отношенията им с роднини, близки и приятели. Осигурените условия за полезно прекарано свободно време също имат важно значение за рехабилитацията на осъдените и за намаляване на вредните последици от лишаването от свобода.

Фигура 4. Оценка за социално-възпитателна работа, свободно време и контакти с външния свят спрямо максималната оценка

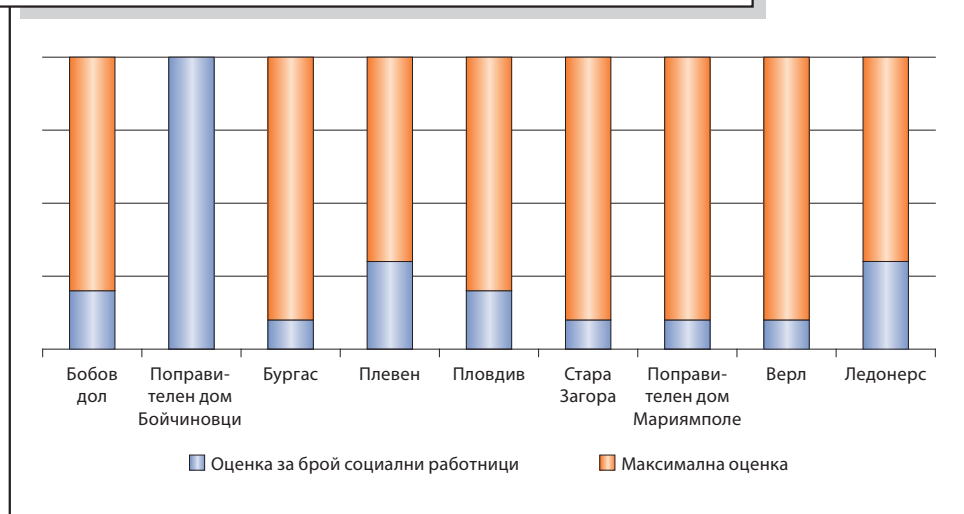
3.1. Социални работници

Международните организации правят различни препоръки за персонала на затвора, в това число социалните работници. Те касаят въпроси като

назначаване, професионални умения и квалификация, възнаграждение и поведение. По отношение на броя им обаче няма международно признати стандарти. Когато става дума за броя на социалните работници, и ООН, и Съветът на Европа използват определението „достатъчен брой“ (правило 49.1 от МСП и правило 89.1 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите приема, че необходимият минимален брой социални работници, за да се осигури ефективна рехабилитация на лишените от свобода, е един социален работник на десет осъдени. Тъй като много затвори са пренаселени, *Индексът* дава оценка за броя на социалните работници не спрямо капацитета на затвора, а спрямо фактическата му населеност. Този подход се основава на разбирането, че в пренаселените затвори следва да има гаранции, че пренаселеността не се отразява на социалната дейност и възпитателната работа с лишените от свобода. В другия край на скалата са затвори, където има един социален работник на повече от 100 лишени от свобода. Такова съотношение се счита за напълно неприемливо и контрапродуктивно за постигане целите на социално-възпитателната работа.

Фигура 5. Оценка за броя на социалните работници на 100 лишени от свобода

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че само с едно изключение всички изследвани затвори отчитат недостатъчен брой социални работници. В повечето затвори недостигът на персонал е тревожно голям. Почти навсякъде има най-много двама социални работници на 100 лишени от свобода.

Достатъчен брой социални работници има единствено в поправителния дом в Бойчиновци, който обаче отчита значително по-ниска населеност.

3.2. Образователен и обучителен капацитет

Образованието наред с работата е сред ключовите фактори за рехабилитацията на осъдените лица. Както отбелязва Съветът на Европа, образованието в затвора спомага за хуманизиране на местата за лишаване от свобода и за подобряване на условията на наказанието. То е и важен способ за по-лесно завръщане на лишения от свобода в общността. Същевременно голяма част от лишените от свобода имат малък успешен образователен опит и големи образователни дефицити³⁹.

Достъпът до образование за всички лишени от свобода е сред приетите от ООН Основни принципи за отношението към лишените от свобода⁴⁰. ООН изисква също да се осигурят условия за продължаващо образование на всички лишени от свобода, които биха се възползвали, като се отделя специално внимание на неграмотните, както и на младите лишени от свобода, за които образованието следва да е задължително (правило 77.1 от МСП). Препоръчва се и образованието в затвора да бъде интегрирано, доколкото е възможно, с образователната система навън, така че след освобождаването да може да продължи без затруднения (правило 77.2 от МСП).

Съветът на Европа препоръчва всички лишени от свобода да имат достъп до възможно най-всестранно насочени образователни програми, които да отговарят на индивидуалните нужди на лишените от свобода, съобразени с техните желания (правило 28.1 от ЕПЗ). Подобно на ООН и Съветът на Европа препоръчва да се дава предимство на лишени от свобода с нужди от основно грамотяване, на такива с без основно или професионално образование, на младите лишени от свобода и на тези със специални нужди (правила 28.2 и 28.3 от ЕПЗ).

Трудно може да се оценява в сравнителен план качеството на образованието в затвора заради разликите в образователните стандарти на

³⁹ Препоръка № R (89) 12 относно образованието в затворите, 1989 г. <http://www.epea.org/index.php?id=128> <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622619&SecMode=1&DocId=656296&Usage=2>

⁴⁰ *Basic Principles for the Treatment of Prisoners*, 1990. [Основни принципи на ООН за отношението към лишените от свобода, 1990 г.] <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7760>

различните страни. Делът на лишените от свобода, включени в образователни програми, също не е релевантен, тъй като зависи от фактори извън контрола на затворната администрация – например образователното равнище и волята на отделните осъдени, продължителността на присъдата и др. По тази причина *Индексът* приема като най-важен критерий за оценката на образованието в затвора капацитета за включване на лишените от свобода в образователни програми. Приема се, че основната отговорност на затвора е да осигури на всички лишени от свобода, които желаят да преминат през някаква форма на образование, възможност да го сторят. *Индексът* не прави разлика между образование в и извън затвора, при условие че на лишените от свобода се позволява да посещават учебни занятия.

Образователният капацитет на затворите се оценява спрямо общия им капацитет, като най-висока оценка се дава на местата за лишаване от свобода с пълен образователен капацитет, а най-ниска – на затворите с капацитет за включване в образователни програми на по-малко от 10 % от лишените от свобода.

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че повечето затвори изпитват сериозни проблеми по отношение на образователния капацитет. Всъщност по-голямата част от затворите не могат дори да достигнат капацитет от 50 %, което е тревожен извод, показателен за необходимостта от бързи действия от страна на съответните власти. В някои особено тревожни случаи затворите отчитат образователен капацитет от по-малко от 10 %.

3.3. Време, през което осъдените са заключени в килиите

По принцип затворите са насърчавани да държат лишените от свобода заключени в килиите им възможно най-малко. Правилата обаче са различни в различните страни и затвори най-вече според категорията както на затвора, така и на лишените от свобода.

По понятни причини не съществуват всеобщо приети стандарти колко дълго затворническите килии трябва да остават заключени. Широко разпространена е практиката килиите да са заключени нощем, но в зависимост от действащите правни разпоредби и вътрешни правила много затвори прилагат това правило и през определени периоди на деня.

За целите на оценяването *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема, че лишените от свобода следва да са заключени в килиите си до шест часа дневно. Обикновено това следва да е времето, когато те спят нощем. Приема се също, че максималната продължителност на времето, в което килиите остават заключени, не следва да надвишава 14 часа на ден. Оценката взема предвид само общите правила и не включва случаите, когато килиите са заключени като наказание.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че голямата част от оценяваните затвори обикновено държат лишените от свобода заключени в килиите им по-дълго, като продължителността обичайно варира от 8 до 12 часа. Единствено поправителен дом Мариямполь (Литва) съобщава, че килиите са заключени за по-малко от шест часа.

3.4. Отпуск извън мястото за лишаване от свобода

Отпусъкът извън мястото за лишаване от свобода е важен фактор, спомагащ за социалната реинтеграция на осъдените след освобождаването им. Подобно на свижданията отпуските позволяват на лишените от свобода да поддържат контакти на живо със семействата и приятелите си и предотвратяват тяхната маргинализация в общността.

Не съществуват международни стандарти за честотата и продължителността на отпуските. В *Европейските правила за затворите* има само обща разпоредба, че в цялостния режим на осъдените трябва да съществува и система за отпуски от затвора (правило 103.6 ЕПЗ). По-конкретни насоки се съдържат в *Препоръка № R (82) 16 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно отпуските от затвора*. Освен че посочва факторите, които следва да се вземат предвид при разрешаване на отпуски, документът насърчава правителствата да разрешават отпуски възможно най-скоро и често, в това число на чужденци, чиито семейства не живеят в страната, на бездомни и на лица с трудно семейно и битово положение⁴¹.

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява достъпността на отпуските от местата за лишаване от свобода, като разглежда средната им продължителност. Предвид различията в режима на лишените от свобода

⁴¹ Препоръка № R (82) 16 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно отпуските от затвора, 1982 г. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622679&SecMode=1&DocId=676420&Usage=2>

в различните затвори, които обикновено зависят от редица фактори (категорията на затвора, личните качества на лишените от свобода, срока на присъдата и др.), *Индексът* приема, че в идеалния случай на лишените от свобода трябва да се разрешава да прекарват извън територията на затвора най-малко 12 дни всяка година. На другия край на скалата годишен отпуск от 3 дни се приема за абсолютен минимум, с който трябва да се съобразява всеки затвор. За да бъде оценката по-обективна, *Индексът* не включва лишаването от право на домашен отпуск, наложено като дисциплинарно наказание за нарушаване на установения ред и дисциплина или за друго нарушение на правилата в затвора.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че много затвори осигуряват отпуск от поне 12 дни годишно. Установени са обаче и някои тревожни изключения, когато годишните отпуски не надвишават три дни.

3.5. Изходяща кореспонденция

Кореспонденцията е едно от средствата, с които разполагат лишените от свобода, за да контактуват с външния свят. Международните стандарти по отношение на кореспонденцията са относително общи. Организацията на обединените нации препоръчва на лишените от свобода да се разрешава, в условия на необходими ограничения и наблюдение, да кореспондират редовно със семействата си и с почтени приятели (правило 37.1 от МСП). Съветът на Европа има подобна препоръка (правило 24.1 от ЕПЗ).

Според Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание контактите с външния свят, в това число чрез кореспонденция, са важни за ограничаване на възможните вредни въздействия на лишаването от свобода и затворните власти трябва да се стремят да осигуряват възможности за тяхното поддържане⁴².

Поради различията в правните норми и процедури е трудно да се оценява в сравнителен план контролът върху съдържанието на кореспонденцията. Затова *Индексът* разглежда само наличието на ограничения върху изходящата кореспонденция на лишените от свобода. Ограниченията могат да се отнасят до максималния размер на всяко писмо, максималния брой писма дневно или седмично, ограничителен списък с подходящи или неподходящи адресати и др.

⁴² Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

Индексът приема, че всички лишени от свобода следва да имат право на изходяща кореспонденция без ограничение. Кореспонденцията може да бъде предмет на контрол, а изпращането на отделни писма може да бъде отказано, ако има правни основания за това, но като общо правило не бива да има ограничения.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че никой от оценяваните затвори не прилага ограничения върху изходящата кореспонденция на лишените от свобода.

3.6. Изходящи телефонни разговори

Подобно на кореспонденцията телефонните разговори са друг начин за контакти с външния свят. Според Съвета на Европа на лишените от свобода трябва да се разрешава да комуникират чрез телефонни разговори толкова често, колкото желаят (правило 24.1 от ЕПЗ), а всякакви ограничения или наблюдение от страна на затворните власти трябва въпреки всичко да позволяват минимално ниво на контакт (правило 24.2 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите приема, че развитието на съвременните технологии позволява на местата за лишаване от свобода да осигуряват на осъдените неограничен достъп до телефон. За целите на оценяването „неограничен“ означава без никакви ограничения на броя на телефонните разговори за определен период от време. Не се вземат предвид ограничения в резултат от правилата за вътрешния ред или от съображения за сигурност (например забрана за телефонни разговори през нощта или по време на работа, временни забрани в случаи на извънредни ситуации и др.).

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че с изключение на затвора Ледонерс, където лишените от свобода имат право на по-малко от 7 разговора седмично, всички останали затвори осигуряват неограничено право на изходящи телефонни разговори.

3.7. Свиждания

Свижданията са традиционният начин лишените от свобода да поддържат контакти на живо с външния свят. Свижданията намират място в правилата за контактите с външния свят на ООН и Съвета на Европа (правило 37.1 от МСП и правило 24.1 от ЕПЗ). Международните правила не определят обаче

минимални стандарти по отношение на тяхната честота. ООН използва определението „периодично“, а Съветът на Европа – „възможно най-често“ и изисква мерките по отношение на свижданията да позволяват на лишените от свобода да „поддържат и развиват семейните си отношения по възможно най-нормален начин“ (правило 37.1 от МСП и правила 24.1 и 24.4 от ЕПЗ).

За целите на оценяването *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема, че минимум от осем свиждания на месец (около две свиждания на седмица) отговаря задоволително на препоръката на международните правни инструменти. В същото време по-малко от две свиждания на месец се приемат за напълно недостатъчни, за да могат лишените от свобода да поддържат отношенията си със семейството и приятелите си. Оценката взема предвид само общите правила, валидни в съответния затвор, и не включва инцидентни забрани за свиждания заради външни фактори или наложени като наказание.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че в повечето от оценяваните затвори са разрешени между две и четири свиждания месечно, което е значително под посочения стандарт. Само едно от местата за лишаване от свобода (поправителен дом за непълнолетни младежи) отговаря на този стандарт, което може да се обясни с факта, че на непълнолетните се определя по-лек режим предвид възрастта им и важноста да се поддържат редовни контакти с външния свят и особено с родителите им.

Освен рутинните свиждания *Индексът* оценява също наличието и достъпността на интимни (съпругески) свиждания. Интимните свиждания се разглеждат като начин за съхраняване на семейните връзки и увеличаване на шансовете за успех в социалната реинтеграция на лишените от свобода след освобождаването им. Те се използват и като стимул за насърчаване на осъдените да спазват правилата и реда в затвора. Интимните свиждания се провеждат обикновено в определени за целта подходящо обзаведени отделни помещения.

Индексът приема, че целите на интимните свиждания могат да се постигнат, ако се разрешават две свиждания месечно. Принципното право на такива свиждания, макар и по-рядко, също се зачита. Най-ниска оценка се дава само на местата за лишаване от свобода, където практиката на интимни свиждания въобще не съществува.

Пилотното приложение на *Индекса* показва значителни разлики в отделните страни. За разлика от изследваните затвори в Германия, Литва и Каталуния

(Испания), където такива свиждания по принцип са разрешени макар и с различна честота, никой от наблюдаваните затвори в България не съобщава такива свиждания да са позволени.

3.8. Специализирана програма за адаптация на новопостъпили

Програмите за адаптация на новопостъпилите лишени от свобода имат за цел да улеснят прехода им от условията за живот в обществото към условията за живот в затвора. Такива програми са особено важни за осъдените за първо престъпление, на които първият досег със затворническата среда може да нанесе особено големи вреди.

Продължителността и обхватът на програмите за адаптация са различни в различните страни и затвори. В хода на програмата за адаптация осъдените се информират за реда и правилата в затвора и получават индивидуалните си планове за рехабилитация. Те преминават също през първоначален медицински преглед и личностно оценяване.

Поради различията в продължителността и същината на програмите за адаптация в различните страни и затвори е трудно да се оценява тяхното съдържание в сравнителен план. Затова с *Индекса за мониторинг на условията в затворите* се дава оценка само за тяхното съществуване. Вземайки предвид важната роля на такива програми, се приема, че в тях следва да са обхванати всички новопостъпили. Прилагането на такива програми само по отношение на конкретни категории лишени от свобода (напр. осъдените за първо престъпление) се счита за по-малко ефективно, а пълната липса на програми за адаптация е основание за негативна оценка.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че като цяло затворите осъществяват програми за адаптация на лишените от свобода. В някои страни, като например България, такива програми са предвидени в законодателството, така че затворите са длъжни да гарантират надлежното им прилагане.

3.9. Специализирана програма за адаптация преди освобождаване

Както отбелязва Организацията на обединените нации, преди окончателното изтърпяване на присъдата е желателно да се предприемат необходимите стъпки, осигуряващи постепенното връщане на лишения от свобода към

живота в свободното общество. За постигането на тази цел Организацията на обединените нации очертава широк спектър от възможни интервенции, в това число програми преди освобождаване, провеждани в затвора или в друга подходяща институция, или дори условно освобождаване под някаква форма на наблюдение, което не трябва да се възлага на полицията, а да се съчетава с ефективно социално подпомагане (правило 60.2 от МСП).

Съветът на Европа предписва подобни правила – лишените от свобода да бъдат подпомагани достатъчно време преди освобождаването им с процедури и специални програми, чрез които да осъществят прехода от затворническия живот към законосъобразен живот в свободното общество (правило 107.1 от ЕПЗ). Това може да се постигне чрез провеждани в затвора програми преди освобождаване или чрез частично или условно освобождаване под наблюдение, съчетани с ефективно социално подпомагане (правило 107.3 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява съществуването на програми за подготовка за живот на свобода преди освобождаване както в затвора, така и извън затвора. Резултатите от пилотното приложение показват обаче, че за разлика от програмите преди освобождаване в затвора, които като цяло се осъществяват навсякъде без ограничения, програми, в които осъдените прекарват известно време извън територията на затвора, или въобще не съществуват, или са достъпни само за особени категории лишени от свобода.

3.10. Време за престой на открито

Според Организацията на обединените нации на лишените от свобода, които не са ангажирани с работа на открито, трябва да се осигурява най-малко един час на ден за подходящи упражнения на открито, ако атмосферните условия позволяват (правило 21.1 от МСП). Според Съвета на Европа същото правило следва да важи за всички лишени от свобода (правило 27.1 от ЕПЗ).

Времето за престой на открито е важно за здравето и за социалните контакти на лишените от свобода. *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема въведения от международните организации стандарт от един час за абсолютен минимум и дава отрицателна оценка на всяко място за лишаване от свобода, което не отговаря на това изискване. Повисоки оценки се дават на затвори, които осигуряват повече време за престой на открито.

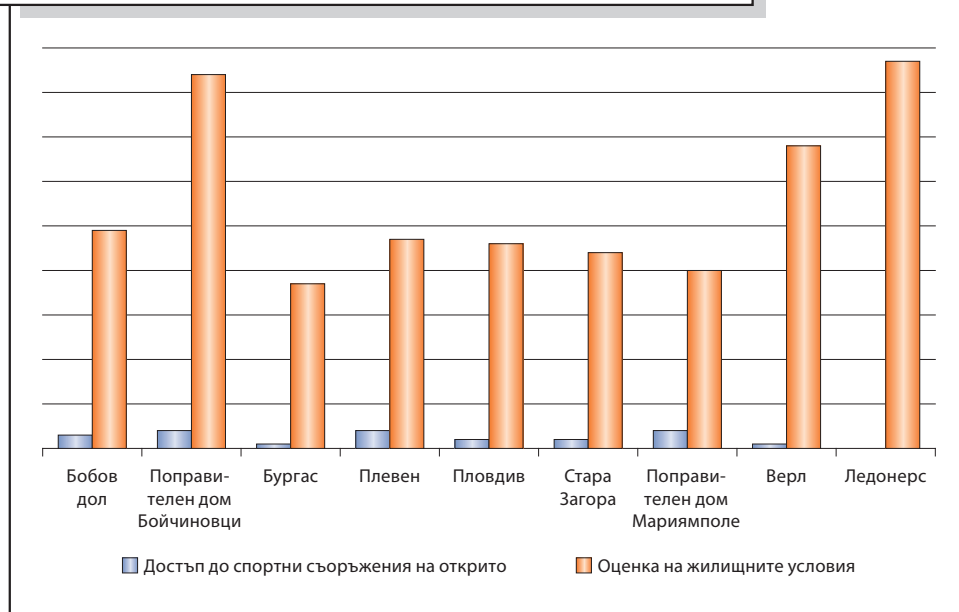
Пилотното приложение на *Индекса* показва, че много от оценяваните затвори спазват стриктно стандарта от един час дневно. Има обаче и изключения. Отделни затвори съобщават, че осигуряват на лишените от свобода всеки ден до три или дори повече от три часа време за престой на открито.

3.11. Спорт

Както отбелязва Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание, спортуването и организиранят отдих са идеална възможност за ангажиране на лишените от свобода във важен аспект от живота в затвора и за развитие на техните социални умения и умения в междуличностните отношения⁴³.

Според Организацията на обединените нации на младите правонарушители и на осъдените, които са на подходяща възраст и физически пригодни, трябва да се осигурят възможности за физкултура, спорт и друга възста-

Фигура 6. Съотношение между оценката за жилищни условия и за достъп до спортни съоръжения на открито

⁴³ Пак там.

новителна дейност, за което да се предоставят място, съоръжения и екипировка (правило 21.2 от МСП). Съветът на Европа препоръчва неразделна част от режима в затвора да са добре организирани дейности, насърчаващи поддържането на добра физическа форма и предлагащи подходящи условия за упражнения и организиран отпочиване, а администрацията на затвора да улеснява тези дейности, като осигурява подходящи съоръжения и екипировка (правила 27.3 и 27.4 от ЕПЗ).

Практическото участие на лишените от свобода в спортни дейности е трудно да се оцени, тъй като зависи от редица фактори, в това число здравословното им състояние, волята им да участват в такива дейности и др. По тази причина с *Индекса за мониторинг на условията в затворите* се оценява само наличието на достатъчни материални условия за спортуване, без да се навлиза в повече подробности относно фактическото им използване от лишените от свобода. Наличието на спортни съоръжения на открито и на закрито се оценява поотделно. Най-висока оценка се дава на места за лишаване от свобода, където на осъдените се позволява да използват наличните спортни съоръжения най-малко 14 часа седмично. Липсата на съоръжения за спортуване е основание за отрицателна оценка.

3.12. Свободно време

Съществуват различни начини лишените от свобода да прекарват свободното си време в затвора. Като показателен за условията, осигурявани на осъдените за осмисляне на свободното им време, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* разглежда достъпа на лишените от свобода до шест вида услуги: библиотека, правна литература, вестници, компютри, интернет и телевизия.

Някои от тези услуги са изрично посочени в международните правни инструменти. Така например Организацията на обединените нации препоръчва всички лишени от свобода да бъдат редовно осведомявани за важните новини от вестници, списания или от нарочни издания на пенитенциарната институция, от радио и телевизионни предавания, лекции или други подобни средства, разрешени и контролирани от администрацията (правило 39 от МСП).

Както отбелязва КПИ, затворническата библиотека заема важно място в програмите за образование, но следва да се разглежда и като улеснение за всички лишени от свобода и важен ресурс за развлечение и отмора. КПИ препоръчва също в затворническите библиотеки да има освен книги

и електронно съхранявана информация и правни материали, в това число международни документи и националните нормативни актове относно затворите⁴⁴.

Според Организацията на обединените нации и Съвета на Европа всяко място за лишаване от свобода трябва да разполага с библиотека, достъпна за всички осъдени и добре снабдена с развлекателни и образователни заглавия, а лишените от свобода трябва да се насърчават да я използват пълноценно (правило 40 от МСП и правило 28.5 от ЕПЗ). Съветът на Европа препоръчва също затворническите библиотеки да се комплектуват, доколкото е възможно, в сътрудничество с местните библиотеки (правило 28.6 от ЕПЗ), а лишените от свобода да имат непосредствен достъп до тях най-малко веднъж седмично⁴⁵.

Наличието на тези услуги се оценява по различен начин в зависимост от техническите им специфики. Библиотеките и вестниците се оценяват от гледна точка на обема и разнообразието на съдържанието им. Достъпността на правната литература и на интернет се оценява от гледна точка на наложените ограничения. Достъпът до компютри и телевизия се оценява въз основа на разрешеното време за ползване дневно.

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че, що се касае до библиотеки (в това число достъп до правна литература) и телевизия, всички затвори осигуряват достатъчни и подходящи условия. Достъпът до компютри се различава значително в различните затвори (като отделни затвори изобщо не осигуряват на лишените от свобода достъп до компютри), докато вестници и интернет не са достъпни на практика никъде.

⁴⁴ Пак там.

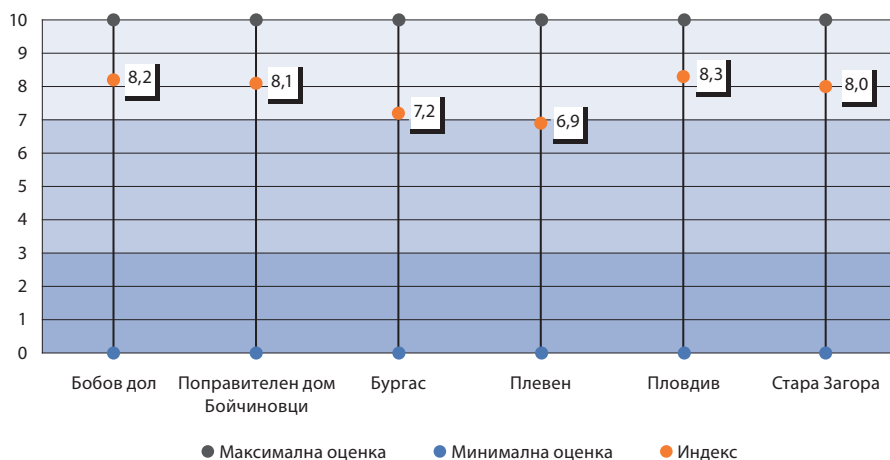
⁴⁵ Препоръка № R (89) 12 относно образованието в затворите.

4. СИГУРНОСТ И БЕЗОПАСНОСТ

Сигурността и безопасността са важни компоненти на затворническата среда. Сигурността включва физическата охрана на сградата на затвора и вътрешната сигурност в рамките на институцията, докато под безопасност се има предвид безопасността както на лишените от свобода, така и на затворническия персонал.

Когато става дума за сигурността и безопасността, повечето международни стандарти акцентират първо върху ограничаване на правомощията на затворническите власти и защита на правата на лишените от свобода от възможни злоупотреби. В този смисъл са правилата, уреждащи прилагането на специални допълнителни мерки за повишена сигурност и безопасност, процедурите за обиск, претърсване и контрол, налагането на дисциплинарни наказания, употребата на сила, оръжие, помощни средства и средства за задържане, и др. В същото време почти не съществуват разпоредби, определящи минималните стандарти за сигурност и безопасност, които трябва да се прилагат от затворите.

Фигура 7. Оценка за сигурност и безопасност

4.1. Надзорно-охранителен състав

Международните стандарти определят правила за уменията и обучението на надзорно-охранителния състав, но не конкретизират препоръчителен брой. Съществуват различни виждания по темата, някои от които защитават идеята, че по-високо съотношение надзиратели – осъдени означава по-високи нива на надзор, докато други споделят виждането, че деинституционализиращият ефект от присъствието на цивилни служители може би е по-важен от допълнителния надзор, осигуряван от охраняващия персонал⁴⁶.

За целите на оценяването *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема, че достатъчният брой надзиратели е от съществено значение за адекватната охрана и защитата и безопасността на лишените от свобода, докато целта осъдените да се подлагат на по-малко стрес може да се постига с други средства, например чрез правилника за вътрешния ред на затвора.

Фигура 8. Оценка за броя на надзирателите спрямо оценката за броя на кражбите*

* Няма налични данни за кражби за затвора Верл и затвора Ледонерс.

⁴⁶ Richard Wortley, *Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). [Richard Wortley. Ситуационен контрол в затвора: Превенция на престъпността в местата за лишаване от свобода. – Кеймбридж: Кеймбридж юнивърсити прес, 2002]

Индексът приема, че съотношението един надзирател на четирима лишени от свобода е достатъчно да осигури необходимите мерки за сигурност и безопасност. В същото време счита, че затвори с един надзирател на 250 или повече осъдени изпитват критичен недостиг на персонал и на практика не са подготвени за справяне със сериозни проблеми, свързани със сигурността.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че затворите инвестират значителни ресурси в надзорно-охранителен състав. Много от изследваните места за лишаване от свобода получават максималната оценка, тъй като изпълняват или надвишават съотношението един надзирател на четирима осъдени. Дори в затвора, отчел най-малък брой охранителен персонал, съотношението е над 12,5 надзиратели на 100 лишени от свобода.

4.2. Нарушения

Нарушенията на правилника за вътрешния ред и престъпленията в затвора са показателни за равнищата на сигурност и безопасност. В същото време обаче специфичните за всяка страна различия в правните дефиниции на нарушенията затрудняват детайлното сравнително оценяване на неправомерното поведение на лишените от свобода.

По тази причина *Индексът за мониторинг на условията в затворите* разглежда четирите най-широко разпространени в затворите нарушения, които по принцип са приети и за противозаконни в повечето страни. Те включват кражба, увреждане на имущество, притежание на неразрешени предмети и хазартни игри.

Всички нарушения се оценяват на годишна база като съотношение на 100 лишени от свобода. Оценката е свързана и със средното ниво на престъпност за тези деяния извън затвора, но е коригирана, за да отрази повишената сигурност в затвора.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че с малки изключения повечето от изследваните затвори отчитат много нисък процент кражби, увреждане на имущество и хазартни игри. Що се отнася до притежание на неразрешени вещи и предмети обаче, повечето затвори получават доста ниска оценка. Тези резултати сочат, че докато вътрешният ред и дисциплина са на относително добро равнище, контролът върху онова, което се внася в затвора, е неефективен.

4.3. Самоубийства

Съществуват много изследвания, които анализират въпроса за самоубийствата в затвора. Повечето от тях изтъкват като способстващи фактори прекъсването на партньорски връзки, липса на общуване и подкрепа, физическо насилие и тормоз, заплахи, страх, несигурност, изолация, отегчение, „принудително безделие“, безсъние и перспективата за дълга или безсмислена присъда, лишена от надежди или планове⁴⁷.

Предотвратяването на самоубийствата е отговорност едновременно на надзорно-охранителния състав и на медицинския персонал в затвора, въпреки че Съветът на Европа акцентира върху медицинските служби, от които се очаква да обръщат специално внимание на предотвратяване на случаите на самоубийство (правило 47.2 от ЕПЗ)⁴⁸.

Индексът за мониторинг на условията в затворите включва в оценката само броя на самоубийствата. Не се включва броят на неуспешните опити поради опасения, че съществуват специфични за всяка страна различия в дефиницията на опитите за самоубийство и в реда за тяхната регистрация. Оказва се, че дори в научната литература е трудно да се дефинира опитът за самоубийство и да се разграничи от умишлено самонараняване без намерение за смърт (наричано още парасуицид)⁴⁹.

Подобно на броя на нарушенията оценката за броя на самоубийствата е свързана със средния брой на самоубийствата в свободното общество, но е коригирана, за да отразява спецификите на затворническата среда.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че самоубийствата не са сериозен проблем в нито един от изследваните затвори. Заради повишената сигурност или заради ефективна превенция броят на регистрираните самоубийства във всички оценявани затвори е в резонни граници.

⁴⁷ Alison Liebling, *Suicides in Prison* (London: Routledge, 2002). [Alison Liebling. Самоубийствата в затвора. – Лондон: Рутлидж, 2002]

⁴⁸ Вж. също Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

⁴⁹ Christine Tartaro and David Lester, *Suicide and Self-Harm in Prisons and Jails* (Plymouth: Lexington Books, 2010). [Christine Tartaro и David Lester. Самоубийство и самонараняване в затворите и арестите. – Плимут: Лексингтън букс, 2010]

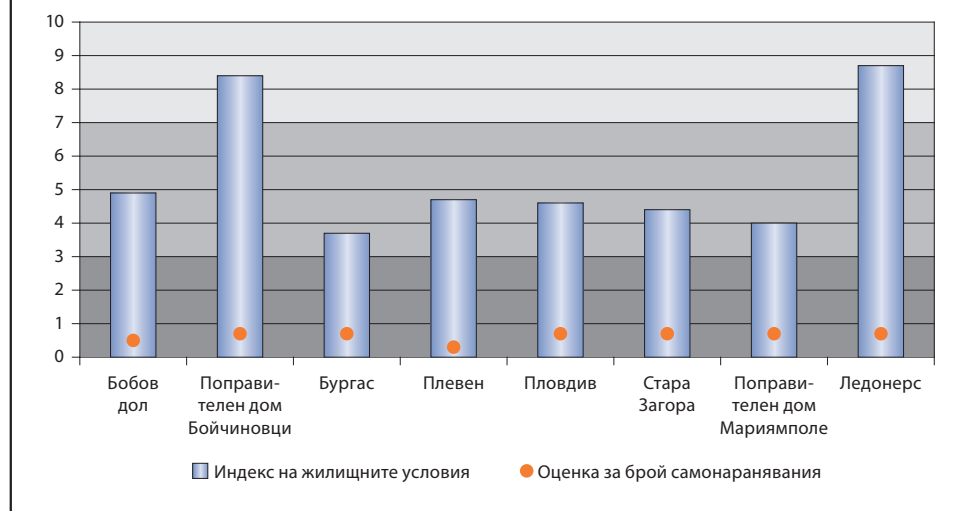
4.4. Наранявания

Нараняванията са показателни за равнището на безопасност както на лишените от свобода, така и на персонала в един затвор. *Индексът за мониторинг на условията в затворите* взема предвид всичките четири основни категории наранявания: вследствие от посегателства на осъден върху други лишени от свобода, от посегателства на лишени от свобода върху служители, от служители на лишени от свобода и самонаранявания.

Съществуват различни изследвания, в които се прави оценка и анализ на нараняванията в затвора. В свое проучване от 2014 г. Световната здравна организация заключава, че 20 % от всички осъдени са подложени на физическо насилие от страна на други лишени от свобода, а 25 % – на насилие от служители на затвора. При лишените от свобода жени процентът на нараняванията между осъдени е същият, докато нараняванията, причинени от персонала на лишени от свобода, са 8 %⁵⁰.

В същото време служителите в един затвор са постоянно изложени на опасността от агресивно поведение от страна на лишените от свобода.

Фигура 9. Оценка за броя на самонараняванията спрямо оценката на жилищните условия

⁵⁰ Stefan Enggist et al., eds., *Prisons and Health* (Copenhagen: World Health Organization, 2014). [Stefan Enggist и др. Затвори и здраве. – Копенхаген: СЗО, 2014] http://www.euro.who.int/___data/assets/pdf_file/0005/249188/Prisons-and-Health.pdf?ua=1

Изследвания в Съединените щати сочат, че значителен дял от персонала получава наранявания в резултат от насилие⁵¹.

Самонараняванията са последната категория наранявания, разглеждани от *Индекса*. Дефинирани като самопричинени наранявания без намерение за смърт, неуспешни опити за самоубийство и успешни опити за самоубийство, самонараняванията са сред най-сериозните проблеми в затворите.

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява годишния брой регистрирани наранявания на 100 лишени от свобода. Пилотното приложение на *Индекса* показва, че затворите предотвратяват успешно всички видове наранявания, но в същото време някои от тях изпитват проблеми в справянето със самонараняванията.

4.5. Бягства

Съществуват множество задълбочени изследвания на причините, които мотивират лишените от свобода да бягат, както и върху предотвратяването на бягства. Двете най-широко разпространени причини за бягства от затвора са проблеми навън и заплахи и натиск от други лишени от свобода. Стратегиите за предотвратяване включват разработване на по-добри инструменти за оценка на индивидуалната склонност към бягство, повече контакти с външния свят, преместване в друг затвор или поправителен дом и др.⁵²

Процентът на успешните бягства е безспорен показател за ефективността на надзорно-охранителната дейност както в затвора, така и при ескортиране извън затвора. Оценката обхваща всички видове бягства, независимо дали са се случили в или извън мястото за лишаване от свобода (напр. по време на отпуск, посещение в болница и др.).

Индексът разглежда само броя на успешните бягства. Подобно на самоубийствата различията в начина на дефиниране и регистриране на неуспешните опити за бягство затруднява сравняването на броя им в международен план.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че затворите са добре охранявани и бягствата не са сериозна причина за безпокойство. Никой от

⁵¹ Пак там.

⁵² Wortley, *Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions*. [Wortley. Ситуационен контрол в затвора: Превенция на престъпността в местата за лишаване от свобода]

изследваните затвори не отчита брой бягства, който да дава основание за негативна оценка.

4.6. Видеоконтрол

Видеоконтролът предизвиква противоречиви мнения не само по отношение на местата за лишаване от свобода, но и в обществото като цяло. Разумната употреба обаче би могла да подобри съществено сигурността в затворите. Видеонаблюдението в затвора се използва най-често за разкриване и/или предотвратяване на строго специфични типове поведение (като например внасяне на неразрешени вещи и предмети, самонаранявания/самоубийства и бягства), като средство за идентификация при дистанционен контрол на достъпа, за улесняване на координацията при реагиране на произшествия и кризисни ситуации, за събиране на доказателства и подобряване на сигурността⁵³.

За да се запази неутрална позиция по отношение на етичните аспекти на видеоконтрола, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* оценява наличието му само в общите помещения на затвора, където не се предполага гарантирана защита на личното пространство. Помещения като килии, бани и тоалетни не са включени в оценката, макар да има доказателства, че в някои затвори дори там се прилага видеоконтрол.

Оценява се видеоконтролът в три категории помещения: външната ограда, в това число входовете; общите закрити пространства, включително коридори и стълбища; и общите открити площи. Целта на видеонаблюдението на външната ограда и входовете е да осигури охраната на затвора, да идентифицира лица или превозни средства и да подпомогне преценката дали влизщите в затвора да се подлагат на последващо наблюдение. Видеонаблюдението на общите пространства улеснява надзора за неправомерно поведение на осъдените, осигуряването на подкрепление за надзирателите с цел подобряване на тяхната безопасност, координацията при реагиране на произшествия и събирането на доказателства⁵⁴.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че повечето от изследваните затвори използват някакъв вид техника за видеоконтрол и наблюдение. Тя

⁵³ Troy Allard, Richard Wortley, and Anna Stewart, "The Purposes of CCTV in Prison", *Security Journal*, no. 19 (2006): 58-70, doi:10.1057 [Troy Allard, Richard Wortley и Anna Stewart. Предназначения на затворената телевизионна система за видеонаблюдение (CCTV) в затвора. – Сигурност и охрана, бр. 19, 2006]

⁵⁴ Пак там.

се използва най-вече за наблюдение на външната ограда и входовете, докато покритието на общите пространства – както открити, така и закрити, е само частично. Нито едно от изследваните места за лишаване от свобода не съобщава за пълен отказ от използване на видеоконтрол.

4.7. Противопожарна защита

Пожарите са сред най-опасните и вредоносни събития, които могат да настъпят в местата за лишаване от свобода. Причините за възникването им могат да бъдат най-различни: електрически повреди, тютюнопушене, палез и др. Изследванията сочат, че много често пожарите са умишлено предизвикани от осъдени с цел сплашване на персонала и останалите лишени от свобода, унищожаване на затворническо или лично имущество, отклоняване на вниманието от опити за физическо насилие или бягство, опити за самоубийство и бягство от суката⁵⁵.

Ефикасното предотвратяване на пожари изисква подходящи вътрешни правила, образователни мерки и архитектурни подобрения.

Трудно е да се дава оценка на правила и образователни мерки, тъй като те се различават значително в различните страни и затвори. Броят на инцидентите също не е надежден индикатор, тъй като редът за регистриране на такива случаи е различен в различните страни и по-рядко в различните затвори.

Поради това *Индексът за мониторинг на условията в затворите* поставя ударението върху инфраструктурните мерки и по-специално върху наличието на функциониращи системи за пожарна сигнализация. Такива системи са изключително важни, тъй като дават възможност за навременна реакция в случай на пожар и с това допринасят за намаляване на потенциалните както персонални, така и имуществвени вреди.

Индекса дава оценка за наличието на системи за пожарна сигнализация и в килиите, и в общите пространства. Диференцираното оценяване се основава на факта, че от една страна затворническите килии са по-малко надзиравани в сравнение с общите помещения (напр. посредством видео-контрол), докато от друга страна до тях по-трудно може да се достигне

⁵⁵ Joseph Su et al., "Smoke Detectors in Prison Cells", *Fire Protection Engineering*, 2006. [Joseph Su и др. Димни детектори в затворническите килии. Противопожарна техника, 2006] <http://magazine.sfp.org/fire-detection-and-alarm/smoke-detectors-prison-cells>

в случай на инцидент. Според изследванията пожари най-често възникват в килиите, докато в тях са заключени лишени от свобода⁵⁶.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че с изключение на затвора Ледонерс системи за пожарна сигнализация липсват както в килиите, така и, с малки изключения, в общите пространства. Това свидетелства за особено тревожна ситуация, тъй като тази липса увеличава уязвимостта на затворите от пожари и отслабва възможността на затворническия персонал да реагира своевременно и адекватно в случай на инцидент.

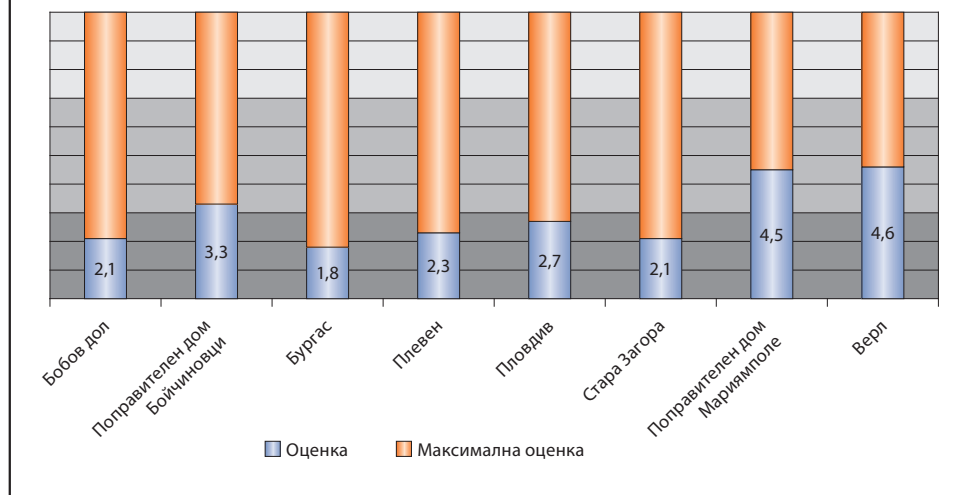
⁵⁶ Пак там.

5. РАБОТА

Работата в затвора е важно средство за рехабилитация на правонарушителите. Тя осигурява на лишените от свобода възможност да поддържат трудовите си навици и същевременно да получават доходи, които могат да използват, докато изтърпяват присъдата си или след това. В някои страни като България участието в трудова дейност е и начин да се намали срокът на присъдата.

Правните разпоредби, уреждащи работата в затвора, се различават значително в различните страни. В същото време международните стандарти акцентират върху необходимостта от гаранции, че работата съответства на физическата и умствена пригодност на осъдените и не е от мъчително естество.

Фигура 10. Оценка на възможностите за трудова дейност

5.1. Възможности за участие в трудова дейност

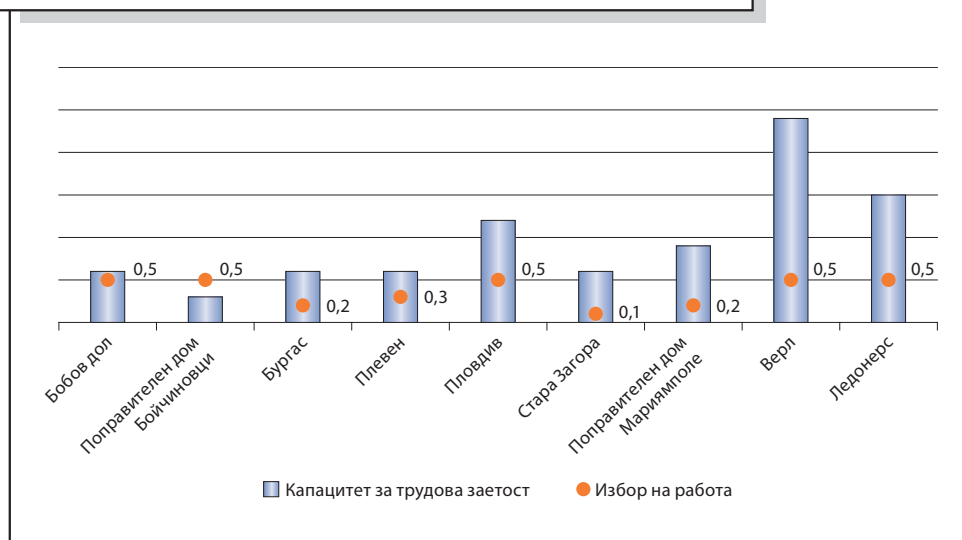
Не съществуват международно признати норми по отношение на капацитета за включване в трудова дейност. Организацията на обединените нации изисква затворите да се стремят да осигуряват достатъчно полезна работа,

с която лишените от свобода да са ангажирани в рамките на нормален работен ден (правило 71.3 от МСП).

Индексът за мониторинг на условията в затворите дава оценка единствено на капацитета на затворите да осигурят работа на осъдените и не взема предвид фактическия брой на работещите в тях лишени от свобода. Този подход се основава на факта, че работата в затвора не е задължителна и зависи от свободната воля на осъдените. Има страни като България, където участието в трудова дейност води до изгоди, включително, но не само намаляване на срока на наказанието лишаване от свобода. В такива страни отговорността на затвора да осигури работа за всеки осъден е още по-голяма, тъй като липсата на работни места възпрепятства лишените от свобода да се възползват от предвидените стимули. В много страни обаче такива стимули не са предвидени и затова дялът на работещите лишени от свобода не е включен в оценяването, за да се гарантира съпоставимост на оценките.

За целите на оценяването се приема, че даден затвор следва да може да осигури работни места за поне 90 % от настанените в него, при условие че капацитетът му се използва изцяло. Оценката се основава на проектния капацитет на затвора, а не на действителната населеност, тъй като тя е динамична величина и в същото време често зависи от фактори извън

Фигура 11. Оценка на капацитет за трудова дейност спрямо оценка за избор на работа

контрола на затворната администрация. На другия край на скалата са затвори, които не могат да осигурят работа за поне 10 % от настанените в тях лишени от свобода. Те получават най-ниска оценка.

Пилотното приложение на *Индекса* потвърждава установената вече тревожна тенденция, че капацитетът за участие в трудова дейност на повечето затвори е критично нисък. С няколко малки изключения голямата част от изследваните затвори отчитат капацитет за включване в трудова дейност под 30 %. В някои особено тревожни случаи затворите имат възможност да осигуряват работни места на по-малко от 10 % от настанените в тях.

5.2. Избор на работа

И Организацията на обединените нации, и Съветът на Европа изискват затворите да предоставят, доколкото е възможно, работа, която да поддържа или увеличава способността на лишените от свобода след освобождаването им да се препитават почтено (правило 71.4 от МСП и правило 26.3 от ЕПЗ). Изглежда много трудно обаче да се оцени обективно дали естеството на предлаганата от затворите работа отговаря на това изискване, а оценката зависи от редица фактори, някои от които са извън пенитенциарната система.

Освен естеството на работата обаче от затворите се изисква и да предоставят на лишените от свобода възможност да избират вида работа, в която желаят да участват. В този смисъл и ООН, и Съветът на Европа предвиждат изрични правила (правило 71.6 от МСП и правило 26.6 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява избора на работа, като разглежда броя на алтернативните опции, предлагани на лишените от свобода. Приема се, че този брой следва да е повече от пет. Въпреки критично ниския капацитет за трудова заетост в изследваните затвори, те или отговарят на това изискване, или отчитат определен, макар и по-малък, брой алтернативни опции. В нито един от изследваните затвори лишените от свобода поне на хартия не са лишени от избор на работа.

5.3. Работа за лишени от свобода с увреждания

По отношение на лицата с увреждания Международните правни документи препоръчват правила най-вече от гледна точка на здравното обслужване.

Така например КПИ изисква да бъдат осигурени помощни съоръжения за лишените от свобода с физически увреждания, подобни на тези в средата извън затвора⁵⁷. По отношение на участието в трудова дейност обаче няма специални правила, разглеждащи положението на тези групи лишени от свобода.

Гаранцията, че могат да работят ако желаят, е важна предпоставка за улесняване на рехабилитацията и социалната реинтеграция на лишените от свобода с увреждания и за недопускане на тяхната маргинализация в затвора.

Сложната класификация на уврежданията и специфичните за всяка страна правила и разпоредби затрудняват включването в оценката на всички категории лица с увреждания. По тази причина *Индексът* оценява наличието на работни места за три конкретни категории лишени от свобода: със зрително увреждане, с увреждане на слуха и с намалена подвижност. От една страна тези категории са сред най-често срещаните в свободното общество, а от друга страна те са сред най-трудните за преодоляване от гледна точка на участие в трудова дейност.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че с малки изключения затворите не са в състояние да осигурят подходящи работни места на нито една от тези категории лишени от свобода. Това е особено тревожно заключение предвид установената неотдавна тенденция, че все повече лишени от свобода са с физически увреждания, което се дължи отчасти на застаряването на затворническите популации⁵⁸.

5.4. Възнаграждение

По принцип е прието, че работата в затвора следва да е платена, но размерът и начините на плащане се различават в различните страни.

И ООН, и Съветът на Европа изискват справедливо възнаграждение за труда на лишените от свобода и система, която да им позволява да харчат доходите си за позволените лични вещи, да ги изпращат на семействата си или да ги спестяват за времето след освобождаването им (правила 76.1, 76.2 и 76.3 от МСП и правила 26.10, 26.11 и 26.12 от ЕПЗ). Според КПИ

⁵⁷ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

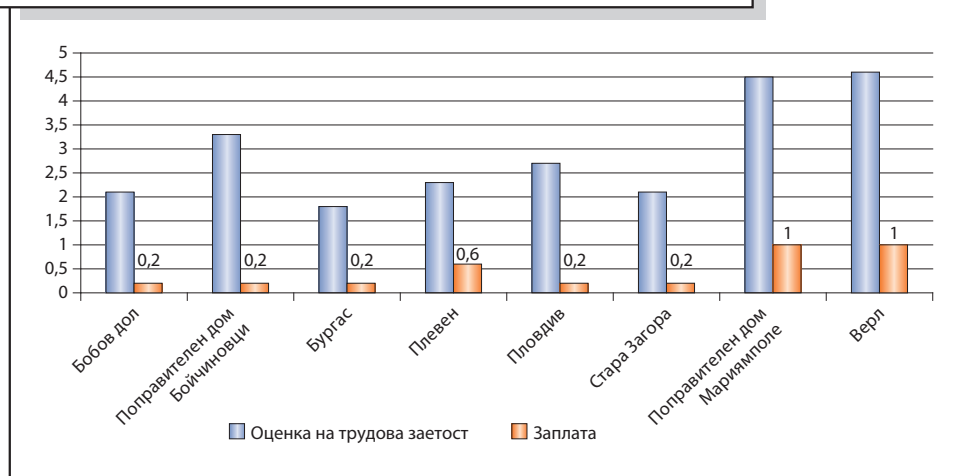
⁵⁸ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве]

възнагражденията, заплащани на лишените от свобода, следва по възможност да са съднени с тези в свободното общество⁵⁹.

Изследванията по темата също препоръчват осигуряването на съпоставимо възнаграждение, разглеждано като средство за насърчаването им да се включват в трудова дейност и за повишаване на чувството им за отговорност и самоуважение⁶⁰.

Заради различията в икономическото състояние и финансовите разпоредби в различните страни не е възможно да се сравняват възнагражденията на лишените от свобода, без да бъдат съпоставени с всеобщо признат стандарт за равнището на заплатите. Измежду всички съществуващи в международен план индикатори в тази област *Индексът за мониторинг на условията в затворите* използва брутният национален доход (БНД) на страната. БНД представлява общата стойност на всички крайни стоки и услуги, произведени в страната и чужбина от факторите на производство, притежание на резидентите на една страна. Той е равен на брутният вътрешен продукт (БВП) плюс първичните доходи, които местните лица получават от чужбина, минус първичните доходи, изплатени от местни на

Фигура 12. Оценка за възнаграждението спрямо общата оценка на участието в трудова дейност

⁵⁹ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

⁶⁰ Frances H. Simon, *Prisoners' Work and Vocational Training* (London: Routledge, 1999). [Франсис Х. Саймън. Работа и професионално обучение на затворниците. – Лондон: Рутлидж, 1999]

чуждестранни лица. Световната банка публикува ежегодно БНД на почти всички страни по света.

За целите на оценяването *Индексът* приема, че адекватното възнаграждение на един лишен от свобода следва да се равнява на поне 5 % от БНД на страната. На другия край на скалата най-ниска оценка се дава на затвори, където възнаграждението на осъдените е по-малко от 0,5 % от БНД на страната.

Пилотното приложение на *Индекса* показва значителни разлики в различните страни, като затворите в Германия и Литва успяват да постигнат целта от 5 %, докато затворите в България отбелязват умерени нива между 1 % и 1,5 %. В Каталуния (Испания) възнаграждението представлява дори по-малък дял от БНД на страната (0,5 – 1 %), като голямата част от работещите лишени от свобода печелят около 100 евро на месец. Трябва да се има предвид обаче, че лишените от свобода в Испания работят по 4 часа дневно.

5.5. Социално осигуряване

Лишаването от социално-осигурителните права на лишените от свобода намалява шансовете им за успешна реинтеграция в обществото след освобождаването им. Международните правни документи също признават този риск и изрично препоръчват социално-осигурителните права, обезщетения и надбавки да не бъдат засегнати от присъдата.

ООН препоръчва да се предприемат стъпки, за да се защитят в максимално възможната съвместима със закона и присъдата степен правата на лишените от свобода, свързани съответно със социално-осигурителните права, обезщетения и надбавки (правило 61 от МСП). Съветът на Европа също изисква работещите лишени от свобода да бъдат включени, доколкото е възможно, в националните социално-осигурителни системи (правило 26.17 от ЕПЗ).

Поради значителните различия между националните социално-осигурителни системи е трудно да се оценява в сравнителен план социално-осигурителния статус на лишените от свобода. Онова, което обаче подлежи на оценка, е доколко този статус е равностоен в сравнение със статуса на хората извън затвора. *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема, че социално-осигурителните права в затвора трябва да са идентични или поне сравними с тези в свободното общество, а осъдените не трябва да се дискриминират само защото са лишени от свобода.

При оценяването се взема предвид социално-осигурителният статус както на работещите, така и на неработещите лишени от свобода и се сравнява със статуса на работещите и безработните в обществото. За работещите лишени от свобода е особено важно да се ползват от всички свързани с работата им обезщетения и надбавки, независимо от факта, че са лишени от свобода. Равенството на правата е още по-важно за неработещите лишени от свобода предвид ограничените възможности на много затвори да осигурят работа за всички желаещи да работят.

Пилотното приложение на *Индекса* разкрива тревожната ситуация, че голямата част от лишените от свобода са изцяло или частично извадени от националната социално-осигурителна система. С няколко малки изключения в нито един от изследваните затвори лишените от свобода не се ползват със същия обхват социално-осигурителни права, каквито са осигурени в обществото. Положението е особено тревожно в България, където и работещите лишени от свобода, и онези, които не работят, са напълно изключени от социално-осигурителната система.

5.6. Професионално обучение и квалификация

Професионалната квалификация и професионалното обучение са важен компонент от рехабилитацията на лишените от свобода. Целта на професионалната квалификация и обучение е да се подобрят професионалните умения на лишените от свобода и така да увеличат шансовете им за намиране на работа след освобождаването. Освен това изследвания са доказали, че лишените от свобода, включени в курсове за обучение, изпитват като цяло повече удовлетвореност от онова, което вършат, отколкото онези, които участват само в трудова дейност в затвора⁶¹.

Международните правни документи също признават ролята на професионалната квалификация и обучение особено за младите правонарушители. Според Организацията на обединените нации и Съвета на Европа професионално обучение трябва да се предлага на лишени от свобода, които могат да се възползват от него и най-вече на млади осъдени (правило 71.5 от МСП и правило 26.5 от ЕПЗ).

Тъй като в много страни участието в курсове за квалификация и обучение е доброволно, а стимулите за лишените от свобода са различни в различните страни, вместо да отчита дела на осъдените, участващи в такива

⁶¹ Пак там.

курсове, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* оценява само капацитета на затвора за провеждането им. Приема се, както и при оценката на капацитета за включване в трудова дейност, че затворите следва да осигуряват професионална квалификация и обучение за най-малко 90 % от настанените в тях, при условие че няма пренаселеност. По-малък капацитет води до по-лоша оценка.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че в повечето от изследваните затвори капацитетът за предлагане на професионална квалификация и професионално обучение е критично нисък. Никой от затворите не отчита капацитет повече от 20 %, а в много затвори, особено в България, бе установен капацитет под 10 %.

5.7. Обезщетения за неработещите лишени от свобода

Въпросът за незаетите в трудова дейност лишени от свобода е особено важен предвид невъзможността на много затвори да осигурят работа за всички осъдени, желаещи да работят. Неработещите лишени от свобода не получават възнаграждение и не могат да се възползват от стимулите, от които се възползват онези, които работят. С изключение на осъдените, които не работят, защото не желаят, неработещите лишени от свобода са в неравностойно положение и са подложени на неравно третиране.

Когато не могат да осигурят работа на всички лишени от свобода, изразили желанието си да бъдат включени в трудова дейност, затворите следва да прилагат подходящ механизъм за парично обезщетяване, за да не се допуска дискриминационно отношение.

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява обезщетенията за неработещите лишени от свобода, като ги сравнява с паричните обезщетения за безработица, получавани в обществото. Този подход почива върху хипотезата, че присъдата не следва да влияе върху правото на обезщетение за безработица, а осъдените следва да получават еднакво обезщетение за това, че са останали без работа, независимо от специфичния им статут. *Индексът* отчита не само размера на обезщетенията, но и условията за тяхното получаване.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че лишените от свобода в повечето от изследваните пенитенциарни институции не получават парични обезщетения за безработица, равностойни на обезщетенията за безработните в обществото. Положението е особено тревожно в България, където

повечето от затворите съобщават, че изобщо няма практика да се предоставят парични обезщетения за безработица.

5.8. Приложимост на трудовото законодателство към работата в затворите

И ООН, и Съветът на Европа препоръчват организацията и методите на работа в местата за лишаване от свобода да наподобяват в рамките на възможното организацията и методите на подобна работа в обществото, за да се подготвят лишените от свобода за условията на нормален трудов живот (правило 72.1 от МСП и правило 26.7 от ЕПЗ). В своята *Резолюция № (75) 25 относно затворническия труд* Съветът на Европа изрично препоръчва националните правителства да приравнят условията на работа със стандартите в свободното общество⁶².

По-конкретно предпазните мерки и здравословните и безопасни условия на труд за лишените от свобода трябва да са подходящи и не по-малко строги от тези, които се прилагат за работещите извън затвора (правило 74.1 от МСП и правило 26.13 от ЕПЗ). Трябва да е предвидено също лишените от свобода да се обезщетяват при трудова злополука, включително професионално заболяване, при условия не по-малко благоприятни от тези, предоставени на работещите на свобода (правило 74.2 от МСП и правило 26.14 от ЕПЗ).

Според двете организации максималното дневно и седмично работно време на лишените от свобода следва да бъде в съответствие с местните правила или обичаи за труда на свободните работници, като се определя най-малко един почивен ден в седмицата и достатъчно време за обучение и други дейности, необходими като част от възпитанието и рехабилитацията на осъдените (правила 75.1 и 75.2 от МСП и правила 26.15 и 26.16 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява два компонента на условията на труд: работното време, в т.ч. почивните дни, и здравословните и безопасни условия на труд. Оценката се основава на хипотезата, че правилата в затвора следва да са поне идентични с тези в свободното общество. Всяко отклонение от този принцип, особено по отношение на разпоредбите за здравословни и безопасни условия на труд, води до негативна оценка.

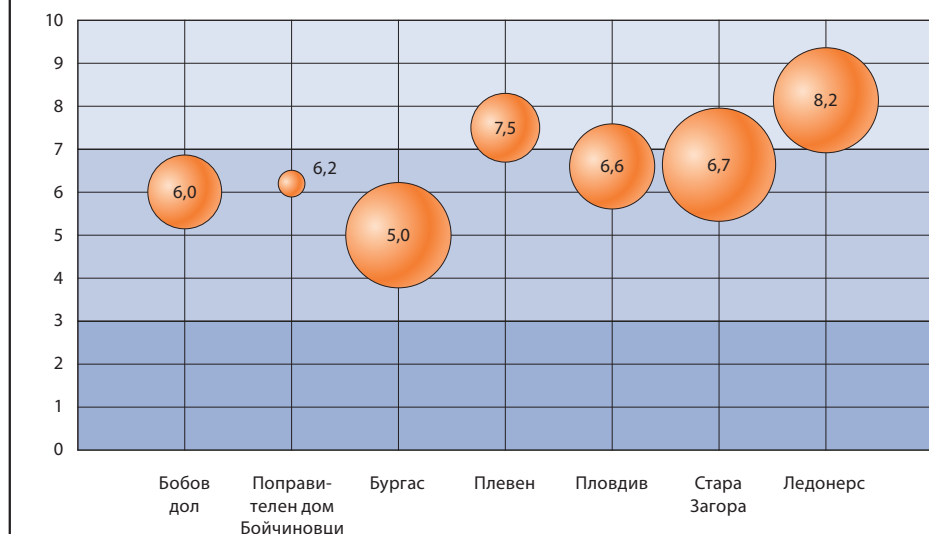
⁶² *Resolution No (75) 25 on Prison Labour*, 1975. [Резолюция № (75) 25 относно затворническия труд]

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че като цяло затворите спазват действащите разпоредби, въпреки че по отношение на работното време и почивните дни някои от тях съобщават, че правилата се прилагат с известни ограничения.

6. МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ

Медицинското обслужване в затвора е важно по редица причини. Тъй като са изолирани от обществото, осъдените са лишени на практика от здравните услуги, които са ползвали преди лишаването им от свобода. В същото време изследванията сочат, че заболяемостта от заразни заболявания в затвора е много по-висока отколкото в свободното общество. Характерните за много затвори лоши жилищни условия и пренаселеност допринасят за това положение. Здравеопазването в затворите е тясно свързано и с общественото здраве като цяло. Както отбелязва Световната здравна организация, сред лишените от свобода обикновено има голям брой хора със сериозни и често животозастрашаващи състояния, които се връщат в обществото, пренасяйки със себе си нови и нелекувани заболявания, които могат да представляват заплахата за общественото здраве⁶³. Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение или наказание също споделя становището, че разпространението на инфекциозни болести е заплахата не само за здра-

Фигура 13. Оценка на медицинското обслужване спрямо броя на лишените от свобода

⁶³ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве.]

вето на лишените от свобода и затворническия персонал, но и за обществото като цяло⁶⁴.

Както отбелязва КПИ, когато държавата лишава хора от свободата им, тя поема отговорността да се грижи за здравето им, така че лишените от свобода да не излизат от затвора в по-лошо здравословно състояние, отколкото когато са влезли там⁶⁵.

6.1. Здравно осигуряване

И Организацията на обединените нации, и Съветът на Европа препоръчват организацията на медицинското обслужване в затвора да е в тясна връзка с администрирането на общото здравеопазване на местно или национално равнище (правило 22.1 от МСП и правило 40.1 от ЕПЗ). Освен това Съветът на Европа изисква също здравеопазването в затворите да е интегрирано и съвместимо с националната здравна система (правило 40.2 от ЕПЗ).

Осъдените не трябва да са изолирани от националната здравноосигурителна система заради лишаването им от свобода. Такава изолация би могла да ограничи достъпа им до здравни услуги не само по време на престоя им в затвора, но и след освобождаването им. Затова е важно държавата да прилага необходимите мерки, за да останат осъдените надлежно обхванати от системата за здравно осигуряване за срока на лишаването им от свобода.

Съществуват значителни различия в здравноосигурителните системи на различните страни. Затова е трудно да се направи изчерпателна оценка на здравноосигурителния статус на лишените от свобода. Вместо това *Индексът за мониторинг на условията в затворите* разглежда само наличието на администрирано от държавата здравно осигуряване или други подобни мерки. Най-висока оценка се дава на затвори, където има здравно осигуряване за всички лишени от свобода, докато най-ниска оценка се присъжда, ако не съществуват мерки за покритие на осигурителните рискове от заболяване.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че във всички изследвани затвори здравното осигуряване на лишените от свобода се покрива от държавата или съществува друг подобен механизъм.

⁶⁴ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

⁶⁵ Пак там.

6.2. Медицински персонал

Достатъчният и подходящо квалифициран медицински персонал е важна предпоставка за ефикасното здравно обслужване на лишените от свобода. Недостатъчен персонал би довел до забавено или некачествено здравно обслужване, което може да има сериозно отражение върху здравето на осъдените. В същото време много затвори срещат сериозни затруднения при набиране на медицински персонал поради тежките условия на труд в затворите, а в някои страни и заради ниското ниво на заплащане.

Когато се оценява числеността на здравните работници в затвора, *Индексът* разглежда наличието на четири категории специалисти: общопрактикуващи лекари, медицински сестри, стоматолози и психолози. Присъствието на друг квалифициран медицински персонал също е важно. То обаче често зависи или от специфичната категория на затвора (например гинеколози в затворите за жени), или от съществуването на болница или друго подобно заведение на територията на затвора. Тъй като *Индексът* е създаден като инструмент, който да може да се прилага за всички видове места за лишаване от свобода, наличието на такива здравни специалисти не е включено в обхвата на оценяване.

Повечето международни правни инструменти обръщат специално внимание на медицинския персонал в затворите, в това число неговата квалификация и компетентност, професионално поведение и етика. В същото време има няколко конкретни норми относно най-подходящия брой здравни специалисти.

Според Организацията на обединените нации всеки затвор трябва да бъде обслужван от поне едно квалифицирано медицинско лице, което има известни познания по психиатрия (правило 22.1 от МСП). Подобно правило фигурира и в Европейските правила за затворите (правило 41.1 от ЕПЗ).

ООН препоръчва също в местата за лишаване от свобода, които са достатъчно големи, за да бъдат обслужвани от един или повече здравни специалисти на пълен работен ден, поне един от тях да е постоянно налице на територията на затвора или в непосредствена близост (правило 52.1 от МСП). В по-малки затвори здравният специалист трябва да посещава затвора ежедневно и да живее достатъчно близо, за да може да окаже бърза медицинска помощ при спешни случаи (правило 52.2 от МСП).

Съветът на Европа препоръчва подобни правила, които изискват затворите да осигурят присъствието на квалифициран лекар по всяко време, за да

може да окаже бърза медицинска помощ при спешни случаи. Затворите трябва също или да имат постоянно назначен лекар, или редовно да се посещават от лекар на непълен работен ден (правила 41.1 и 41.2 от ЕПЗ).

В своята *Препоръка № R (98) 7 относно етическите и организационни аспекти на здравеопазването в затвора* Комитетът на министрите на Съвета на Европа предоставя допълнителни насоки относно медицинския персонал в затвора. Според този документ здравната служба в затвора трябва да има достатъчен брой квалифициран медицински, сестрински и технически персонал, а в големите пенитенциарни институции трябва да има лекари и сестри на пълен работен ден в зависимост от броя, продължителността на престоя в затвора и общото здравословно състояние на лишените от свобода⁶⁶. В мотивите към *Препоръка № R (98) 7* се добавя, че е допустимо здравният персонал (квалифицирани лекари, сестри и други здравни специалисти) в създадените към затворите медицински центрове, които оказват първична медицинска помощ на ограничен брой лишени от свобода, да е на разположение на непълно работно време, особено ако голямата част от осъдените са млади и здрави. В големите пенитенциарни институции обаче трябва да има здравен персонал на пълен работен ден, подпомаган при необходимост от допълнителен персонал на непълен работен ден, особено за осигуряване на обслужването извън работно време⁶⁷.

КПИ подчертава, че за да осигури достъп на осъдените до здравни грижи винаги, когато е нужно, всеки затвор трябва да назначи медицински специалист – квалифициран лекар, и споделя препоръката, че по-големите затвори трябва да имат достатъчен брой лекари на пълно работно време⁶⁸.

И Организацията на обединените нации, и Съветът на Европа изискват осигурено обслужване от квалифицирани стоматолози (правило 22.3 от МСП и правило 41.5 от ЕПЗ). СЗО доразвива това като отбелязва, че в затворите трябва да се предлага цялостно стоматологично обслужване и подходящ набор от процедури въз основа на клиничните нужди на пациентите.

⁶⁶ *Recommendation No R (98) 7 Concerning the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison, 1998.* [Препоръка № R (98) 7 относно етическите и организационни аспекти на здравеопазването в затвора. 1998] <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622574&SecMode=1&DocId=463258&Usage=2>

⁶⁷ *Explanatory Memorandum to Recommendation (98) 7 on the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison, 1998.* [Обяснителен меморандум към Препоръка № R (98) 7 относно етическите и организационни аспекти на здравеопазването в затвора, 1998] <http://www.unav.es/cdb/cco-erec98-7exp.html>

⁶⁸ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

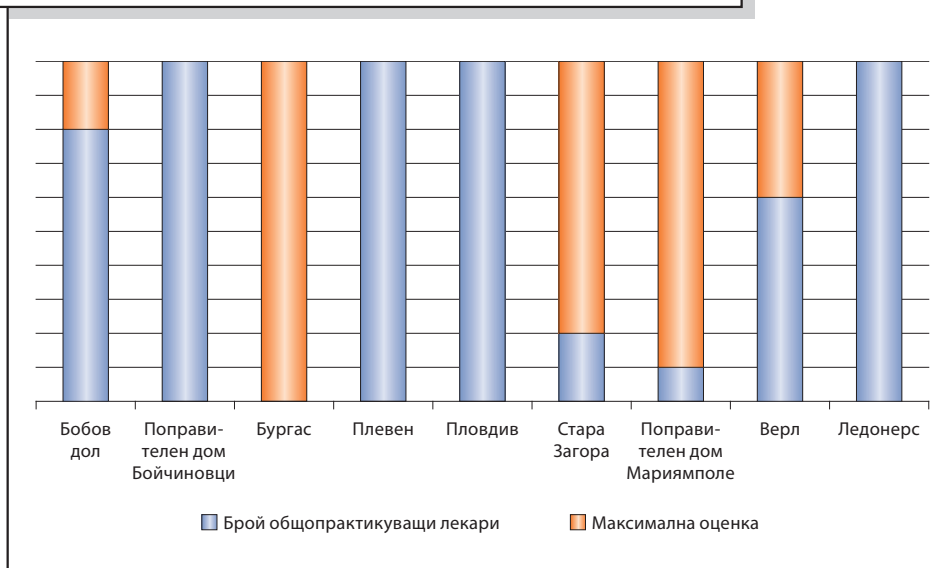
Препоръчва се също зъболекарските екипи да включват дентални хигиенисти, терапевти и при необходимост консултанти по орално здраве⁶⁹.

Макар да не са изрично споменати, в затворите трябва да работят и медицински сестри. Според КПИ визираният в Европейските правила за затворите подходящо обучен да оказва медицинска помощ персонал (правило 41.4 от ЕПЗ) трябва да включва добре обучени медицински сестри⁷⁰.

Що се отнася до психолозите, съгласно Европейските правила за затворите персоналт трябва да включва, доколкото това е възможно, достатъчен брой психиатри и психолози наред с други специалисти (правило 89.1 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява наличието на медицински персонал от гледна точка на време. Затова най-висока оценка се дава на затвори, които могат да осигурят всекидневно и денонощно присъствие на медицинския персонал, както препоръчва Съветът на Европа⁷¹.

Фигура 14. Оценка за броя на общопрактикуващите лекари спрямо максималната оценка

⁶⁹ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве.]

⁷⁰ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

⁷¹ Обяснителен меморандум към Препоръка № R (98) 7 относно етическите и организационни аспекти на здравеопазването в затвора.

Само по отношение на общопрактикуващите лекари и медицинските сестри *Индексът* разглежда също и броя им на 100 лишени от свобода, тъй като се приема, че тяхното работно натоварване е най-голямо и от тях се очаква да реагират при спешни случаи.

Пилотното приложение показва, че в повечето от оценяваните затвори има недостиг на медицински персонал. В повечето от изследваните затвори няма на разположение лекари и медицински сестри. Някои затвори дори отчитат, че не ползват услугите на медицински сестри. Няма постоянно присъстващи стоматолози и психолози. Те посещават затвора само в конкретни дни, което ограничава възможността им да реагират при спешни случаи.

6.3. Избор на лекар

Съгласно Европейските правила за затворите лишените от свобода трябва да имат достъп до здравното обслужване в страната, без да бъдат дискриминирани въз основа на правния им статут (правило 40.3 от ЕПЗ).

За да се оцени достъпът до здравното обслужване в страната, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* разглежда дадените разрешения на лишени от свобода да посетят лекар по свой личен избор. Обичайната практика в такива случаи е да се кани съответният лекар да посети осъдения, но е възможно и да се разреши на лишения от свобода да посети лекаря, при условие че са взети всички необходими мерки за охрана и сигурност.

За целите на *Индекса* няма значение мястото, където лишените от свобода се срещат с избрания от тях медицински специалист. Няма значение и дали осъденият е бил в действителност прегледан от лекаря или не, тъй като би могло срещата им да не се състои по причини извън контрола на затворната администрация. *Индекса* се приема, че с даването на разрешение затворът е сторил необходимото, за да осигури достъпа на лишения от свобода до здравни услуги извън затвора. В този смисъл за целите на *Индекса* се разглежда делът на дадените от всички поискани разрешения, като се приема, че равнище от поне 75 % отговаря на изискването за достъп до здравни услуги извън мястото за лишаване от свобода. Този процент отчита също, че в някои случаи исканията може да са основателно отказани поради съображения за сигурност или по други причини.

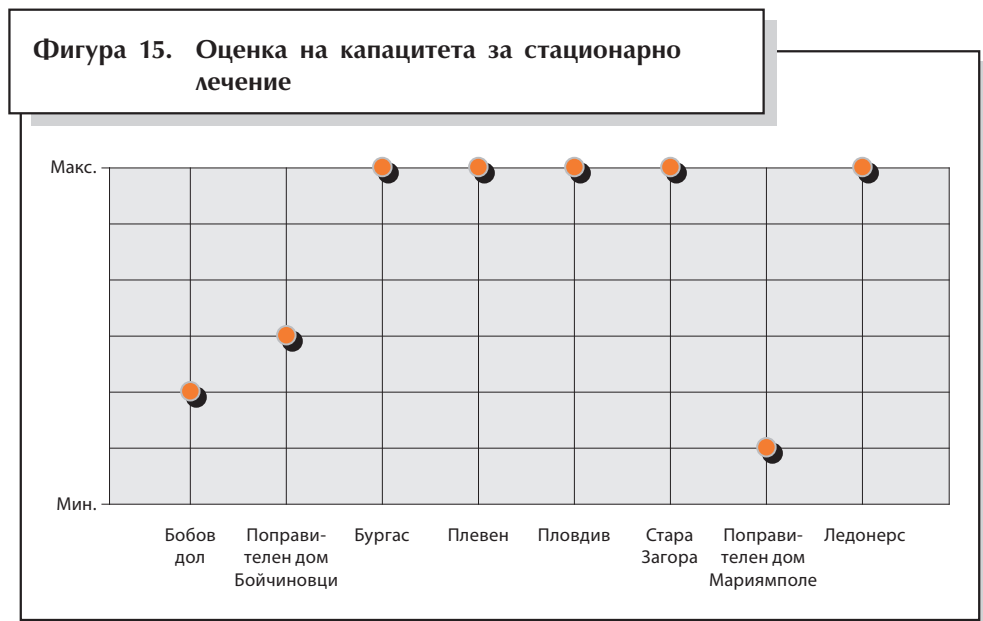
Пилотното приложение на *Индекса* показва, че повечето от затворите успяват да постигнат целта от 75 %, независимо от големите разлики в отчетения от различните затвори брой на исканията.

6.4. Стационарно лечение

Капацитетът на затворите да осигуряват стационарно лечение на лишените от свобода е важен фактор предвид обичайно рестриктивните правила за настаняване на лишени от свобода в болнични заведения извън затвора. Местата за лишаване от свобода трябва да могат да предлагат стационарно лечение на осъдени, страдащи от по-леки заболявания, които не изискват намесата на квалифициран специалист или наличие на специализирано оборудване.

За да се оцени капацитетът на затворите да осигурят стационарно лечение, *Индексът* взема предвид средния капацитет за такова лечение на националните системи за здравеопазване. Въз основа на принципа за еквивалентност на дължимата грижа *Индексът* приема, че затворите следва да имат капацитет, сравним с този на болничните заведения в страната.

Използваният от *Индекса* индикатор е брой болнични легла на 100 лишени от свобода, което е общоприет индикатор за оценяване на капацитета на националните системи за здравеопазване. Според данни на Световната банка средният капацитет в Европейския съюз е 0,56 болнични легла на 100 души от населението⁷². Като се има предвид, че от стационарното

⁷² *Hospital Beds (per 1,000 People)*, 2014 [Болнични легла (на 1 000 души). 2014] <http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.BEDS.ZS>

лечение в затворите не се очаква да поема тежки случаи, защото те се направляват към болници извън затвора, *Индексът за мониторинг на условията в затворите* приема, че даден затвор трябва да има среден капацитет от 0,3 болнични легла на 100 лишени от свобода.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че голямата част от изследваните затвори имат необходимия минимален капацитет за стационарно лечение. Въпреки че никой от затворите не съобщава за пълна липса на капацитет (никакви болнични легла), в няколко пенитенциарни заведения броят на болничните легла е значително по-малък от установения минимум.

6.5. Медицински преглед при постъпване

Според Организацията на обединените нации и Съвета на Европа лишените от свобода трябва да преминат медицински преглед възможно най-скоро след приемането им в затвора (правило 24 от МСП и правило 42.1 от ЕПЗ).

Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание в своя коментар към Европейските правила за затворите обяснява значението на първоначалния медицински преглед на осъдените. Според КПИ прегледът позволява на медицинския персонал да установи и предприеме подходящи мерки относно предшестващи здравословни проблеми, наркотичен абстинентен синдром, следи от насилие и индикации за уязвимост или склонност към самонараняване⁷³. Организацията на обединените нации има подобно разбиране за ролята на първоначалния медицински преглед и пояснява, че той се провежда, за да установи физическо или психическо заболяване с цел предприемане на всички необходими мерки; изолиране на лишените от свобода, за които има съмнения, че са носители на инфекциозни или заразни заболявания; отбелязване на физически или умствени увреждания, които могат да попречат на рехабилитацията; както и установяване на физическата пригодност на лишените от свобода за участие в трудова дейност (правило 24 от МСП).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява срока, в който новопостъпилите лишени от свобода преминават първоначален медицински преглед. Поради очертаната в международните правни инструменти

⁷³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

роля на този първоначален преглед своевременното му провеждане е от решаващо значение за постигане на целите му. Поради това *Индексът* дава най-висока оценка на затвори, които могат да организират провеждането на такъв преглед до 24 часа от постъпването на осъдените в затвора. Приема се също, че когато първоначалният преглед се забави повече от две седмици, той става практически неефективен от гледна точка на предвидените за постигане цели.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че във всички изследвани затвори новопостъпилите лица се подлагат на медицински преглед в разумен срок. Във всичките места за лишаване от свобода такъв преглед се провежда в рамките на най-много три дни след постъпването, като голямата част от затворите съобщават, че настанените в тях лишени от свобода преминават медицински преглед в срок от 24 часа.

6.6. Медицински преглед преди освобождаването

Съгласно Европейските правила за затворите на лишените от свобода, които са пожелали това, се осигурява медицински преглед възможно най-близо до датата на освобождаване (правила 33.6 и 42.2 от ЕПЗ). Съветът на Европа също препоръчва всички освободени от затвора лица да получават актуална писмена информация относно здравословното им състояние⁷⁴.

Медицинският преглед преди освобождаването е важен както за лишените от свобода, които получават информация за състоянието си, така и за здравната система, която ще им предоставя медицински услуги след освобождаването.

За разлика от прегледа при постъпване, където *Индексът* разглежда срока за провеждането му, прегледът преди освобождаването се оценява въз основа на наличието му. За оценката няма значение дали прегледът е задължителен или зависи от волята на лишения от свобода. Онова, което е важно, е дали в затвора има необходимата организация, която да осигури такъв преглед на всички желаещи да се възползват от него. Затова най-висока оценка се дава на затвори, където преглед преди освобождаването има за всеки лишен от свобода без ограничения. В същото време затвори, които предлагат прегледи само на особени категории лишени от свобода

⁷⁴ Препоръка № R (98) 7 относно етическите и организационни аспекти на здравеопазването в затвора.

(например осъдени, чийто престой в затвора е бил по-дълъг или страдащи от определени заболявания) или затвори, където изобщо няма такава практика, получават по-ниска оценка.

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че с няколко малки изключения голямата част от изследваните затвори предлагат медицински преглед преди освобождаването на всички настанени в тях лишени от свобода. Само два затвора съобщават за различни практики. В един от тях прегледите са ограничени само за определени категории осъдени, докато в другия изобщо няма такава практика.

6.7. Редовни медицински прегледи

Редовните (профилактични) медицински прегледи са от решаващо значение както от гледна точка на превенцията, така и за навременната диагностика. Редовни медицински прегледи се провеждат и често са задължителни за хората извън затвора, затова въз основа на принципа за еквивалентност на дължимата грижа следва да има подобна практика и за лишените от свобода.

Международните правни инструменти препоръчват редовен скрийнинг за конкретни заразни заболявания като превантивна мярка, но не включват правила за общи профилактични прегледи.

Обхватът на общите профилактични прегледи както в местата за лишаване от свобода, така и в свободното общество, е различен в различните страни и зависи от националните здравни стандарти и разпоредби. Затова, вместо да оценява обхвата на прегледите, *Индексът* разглежда тяхното наличие и редовност. Приема се, че като минимален стандарт затворите следва да могат да организират профилактични прегледи веднъж годишно. По-малка честота на прегледите води до по-ниска оценка, докато липсата въобще на такива прегледи се разглежда като пълна неспособност да се изпълни това изискване.

Пилотното приложение показва, че само с няколко малки изключения голямата част от затворите разполагат с необходимите условия за организиране на годишни профилактични медицински прегледи на лишените от свобода. Никой от изследваните затвори не съобщава за липса на такава практика.

6.8. Заразни болести

Поради редица фактори хората в затворите са особено уязвими за заразни болести. Средната заболяемост показателна за ефекта от превантивните мерки, навременността на диагностиката и интервенцията, както и ефективността на лечението.

Поради очевидни причини *Индексът за мониторинг на условията в затворите* не може да обхване разнообразието от заразни болести, които обичайно се срещат в затворите. Затова оценката се основава на подбор на четири конкретни заболявания: хепатит В, хепатит С, HIV/СПИН и туберкулоза. Този подбор се основава на заключенията от редица изследвания, които определят тези заболявания като най-опасни и най-широко разпространени в пенитенциарните заведения.

Както отбелязва Световната здравна организация, лишените от свобода са особено застрашени от хепатит В, хепатит С и HIV поради собствената им уязвимост, произтичаща от специфичните характеристики на средата. Разпространението на HIV, хепатит В и хепатит С е особено широко в затворите и всички срещани в обществото начини за предаване на тези болести се срещат и в затворите: по кръвен път, по полов път и вертикално предаване от майка на дете⁷⁵. Същото важи и за туберкулозата, която се среща в затворите много по-често отколкото сред останалото население. Проучванията показват, че затворите в Европа оповестяват нива на заболяемост от туберкулоза средно 17 пъти по-високи от тези сред населението на свобода, като варират от 11 пъти в Западна Европа до 81 пъти в Източна Европа⁷⁶.

Съветът на Европа също споделя заключението, че нивото на разпространение на HIV сред осъдените е обезпокоително и че хомосексуалните полови контакти и интравенозна употреба на наркотични вещества води до значителен риск от разпространяване на инфекцията сред затворническата популация и оттам в крайна сметка извън затвора⁷⁷.

⁷⁵ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве].

⁷⁶ A. Aerts et al., "Tuberculosis and Tuberculosis Control in European Prisons", *International Journal of Tuberculosis and Lung Disease* 10, no. 11 (2006): 1215-23. [A. Aerts и др. Туберкулоза и борба с туберкулозата в европейските затвори. – Международно издание за туберкулоза и белодробни болести 10, бр. 11, 2006, стр. 1215-23]

⁷⁷ Recommendation 1080 (1988) on a Co-Ordinated European Health Policy to Prevent the Spread of AIDS in Prisons, 1988. [Препоръка 1080 (1988) относно координирана европейска здравна политика за предотвратяване разпространението на СПИН в затворите, 1988] <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8065>

Според Европейския център за профилактика и контрол върху заболяванията (ЕЦПЗ) през 2012 г. броят на диагностицираните с HIV на 100 000 души в Европейския съюз е бил 5,78⁷⁸, а броят на заразените с хепатит В и С е бил съответно 3,5 и 7,8⁷⁹. Що се отнася до туберкулозата, през 2010 г. броят на болните в Европейския съюз е бил 14,6 на 100 000 души⁸⁰.

За целите на оценяването *Индексът за мониторинг на условията в затворите* взема предвид тези нива, но, тъй като превенцията и контролът в затворени институции като затворите следва да са много по-ефективни в сравнение с обществото като цяло, дава най-висока оценка единствено на затворите без регистрирани нови случаи на HIV/СПИН, хепатит В и С, и туберкулоза. В същото време средни оценки се дават на затворите, където нивото на новите диагностицирани случаи е близко до средното в обществото, докато най-ниски оценки получават само затворите, в които това ниво е много по-високо от средното в свободното общество.

Пилотното приложение на *Индекса* показва, че, макар в много от изследваните затвори да не се съобщава за нови случаи на HIV/СПИН, хепатит В и С, и туберкулоза, има и значителен брой затвори, където положението е сходно или много по-лошо от това в свободното общество. Това важи особено за случаите на туберкулоза, чийто брой в много затвори е значително по-висок от средното ниво в свободното общество.

Индексът анализира също наличието на изследване за HIV/СПИН. Изследването е всеобщо признато като ефективна превантивна мярка. Според СЗО то е едновременно средство за информация (превенция) и средство за диагностика⁸¹. Съществува обаче широк консенсус, че изследването за HIV не може да бъде задължително, а за всички здравни интервенции е необходимо информираното съгласие на засегнатите лица.

⁷⁸ *HIV/AIDS Surveillance in Europe 2012* (Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control, 2013), doi:10.2900/11420. [Наблюдение на HIV/СПИН в Европа, 2012 г. – Стокхолм: Европейски център за профилактика и контрол върху заболяванията, 2013]

⁷⁹ Erika Duffell and Andrew J Amato-Gauci, *Hepatitis B and C Surveillance in Europe 2012* (Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control., 2014), doi:10.2900/31062. [Erika Duffell и Andrew J Amato-Gauci. Наблюдение на хепатит В и С в Европа, 2012 г. – Стокхолм: Европейски център за профилактика и контрол върху заболяванията, 2014]

⁸⁰ *Tuberculosis Surveillance and Monitoring in Europe 2012*. (Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control, 2012), doi:10.2900/23941. [Наблюдение на туберкулозата в Европа, 2012 г. – Стокхолм: Европейски център за профилактика и контрол върху заболяванията, 2012]

⁸¹ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве.]

Задължителното тестване се приема за неефективно, дискриминационно и неетично⁸².

6.9. Помещения за изолиране на лишени от свобода със съмнения за инфекциозни или заразни болести

Наличието на помещения за изолиране на лишени от свобода, които страдат или за които има съмнения, че са носители на инфекциозни или заразни заболявания, е от решаващо значение за ограничаване на разпространението на такива болести.

Изоляцията на такива лица се споменава и в международните правни инструменти. Така например, според Съвета на Европа при преглед на лишени от свобода лекарят или квалифицирана медицинска сестра, работеща под негов контрол, трябва да обръщат особено внимание за изолиране на осъдени, за които има съмнения, че са носители на инфекциозни или заразни заболявания, докато трае заразата и за осигуряване на подходящо лечение (правило 42.3.е от ЕПЗ).

Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание също препоръчва, когато се налага по клинични съображения, да се вземат мерки за изолиране на лишени от свобода за тяхно добро и за безопасността на други лица⁸³.

Вместо да разглежда само наличието на такива помещения за карантинирани, *Индексът* оценява капацитета на съществуващите изолатори за настаняване на лишени от свобода, за които има съмнения, че са носители на инфекциозни или заразни заболявания. Затова най-висока оценка се дава на затворите, които разполагат с достатъчно помещения за изолиране на петима болни или съмнително болни на 100 лишени от свобода. Най-ниска оценка се дава на затворите, които изобщо нямат такива помещения.

⁸² *Recommendation No (93) 6 Concerning Prison and Criminological Aspects of the Control of Transmissible Diseases*, 1993. [Препоръка № (93) 6 относно затворническите и криминологичните аспекти на контрола на инфекциозните болести, 1993] <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622586&SecMode=1&DocId=611564&Usage=2>. See also: *Recommendation 1080 (1988) on a Co-Ordinated European Health Policy to Prevent the Spread of AIDS in Prisons*. [Вж. също: Препоръка 1080 (1988) относно координирана европейска здравна политика за предотвратяване разпространението на СПИН в затворите]

⁸³ Коментар към Препоръка Rec(2006)2 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите членки относно Европейските правила за затворите.

Пилотното приложение показва, че затворите по принцип имат подходящи помещения за карантиниране на лишени от свобода, страдащи от заразни болести, но капацитетът им е недостатъчен. С изключение на поправителния дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци, който обаче е изключително слабо населен, в нито един от другите изследвани затвори помещенията за изолиране на заразно болни нямат приемлив капацитет.

6.10. Посещения от лекар на лишени от свобода в наказателна килия

Здравните грижи за лишените от свобода, изолирани в наказателна килия, са показателни за качеството на здравното обслужване в затвора. Специфичната среда, в която тези осъдени са поставени, увеличава тяхната уязвимост и прави специалните грижи за тях още по-необходими.

Както отбелязва Световната здравна организация, макар да зависи от различни фактори като личния опит, физическите условия, режима, контекста и срока на наказанието, престоят в изолация обикновено има отрицателни последици за здравето на лишените от свобода, по-специално психологически, но и физиологични⁸⁴.

Организацията на обединените нации и Съветът на Европа препоръчват всички държани в наказателна килия ежедневно да бъдат посещавани от лекар (правило 32.3 от МСП и правило 43.2 от ЕПЗ).

Индексът за мониторинг на условията в затворите оценява здравните грижи за лицата в изолация от гледна точка на честотата на посещенията от лекар. Спазването на определения от ООН и Съвета на Европа стандарт за ежедневни посещения води до положителна оценка, докато по-малка честота на посещенията съответно намалява оценката.

Пилотното приложение на *Индекса* показва обезпокоителна тенденция. Много затвори, особено в България, не осигуряват възможност държаните в наказателна килия да бъдат посещавани от лекар ежедневно. В повечето от изследваните затвори държаните в изолация биват посещавани от лекар веднъж на два дни или в някои особено проблематични случаи още по-рядко.

⁸⁴ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве]

6.11. Медико-санитарни инспекции

Медико-санитарните инспекции имат специфична роля по отношение на предотвратяването и навременното решаване на проблеми, свързани с хигиената. Редовното извършване на такива инспекции е индикация за цялостното равнище на санитарния контрол в затворите.

Организацията на обединените нации и Съветът на Европа изискват да се проверяват редовно условията на задържане в затворите, в това число количеството, качеството, приготвянето и поднасянето на храната и водата, хигиената и чистотата на местата за лишаване от свобода и на осъдените; санитарните възли, отоплението, осветлението и вентилацията, пригодността и чистотата на затворническите дрехи и спалното им бельо, съблюдаването на правилата относно физическото възпитание и спорта и др. (правило 26.1 от МСП и правило 44 от ЕПЗ). Нито един от международните правни документи обаче не определя конкретни стандарти за честотата на тези инспекции.

Тъй като обхватът на медико-санитарните инспекции и органите, оторизирани да ги извършват, са различни в различните страни в зависимост от националните правила, процедури и разпоредби, *Индексът* оценява само тяхната регулярност. Предвид специфичната среда се приема, че за да е адекватен медико-санитарният контрол, се налага извършване на месечни инспекции. Следователно затворите, които успяват да постигнат тази цел, получават най-висока оценка. По-малка честота съответно намалява оценката, като затворите, които организират санитарни инспекции по-рядко от веднъж годишно, получават най-ниска оценка.

Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва задоволително положение. В голямата част от затворите е предвидено ежемесечно провеждане на санитарни инспекции. Има обаче няколко изключения, където инспекциите се извършват по-рядко.

6.12. Превенция

Здравната профилактика в затвора може да включва голямо разнообразие от мерки като образование, консултиране, скрийнинг, ваксинация, рехабилитация и др. Поради очевидни причини *Индексът* не би могъл да вземе предвид или да оцени наличието и достъпността на всички тези мерки в затворите. Затова при оценяването на превенцията се прилага различен подход. Подбрани са три категории превантивни мерки, целящи да се намали

разпространението на особено опасни болести, които в същото време все още не са широко разпространени. Тези мерки включват предоставянето на средства за безопасно инжектиране (спринцовки), провеждането на заместващо лечение за наркозависими и наличието на презервативи. За целите на оценяването на превенцията се приема, че наличието и достъпът до тези мерки са показателни за равнището на здравната профилактика в затвора.

Предоставянето на средства за безопасно инжектиране за инжекционно употребяващите наркотици все повече се възприема като ефективен подход за превенция срещу заразни болести. Предоставят се от медицинския персонал, посредством автомати за самообслужване или по друг начин. Според Световната здравна организация са налице доказателства, че такива програми са ефективни, не водят до проблеми със сигурността и дори улесняват контактите с медицинския персонал и включването в програми за лечение на наркотични зависимости. СЗО отбелязва също, че тези програми предпазват и надзорно-охранителния състав, тъй като с тях се намалява рискът от случайно пробождаване при претърсването на килиите⁸⁵. Съветът на Европа също препоръчва този подход, въпреки че го определя като крайна мярка⁸⁶.

Заместващата терапия се счита за най-ефикасният начин за лечение на опиоидна зависимост, за намаляване на риска от предаване на HIV и хепатит С, и от приемане на свръхдоза⁸⁷. Въпреки това и в противоречие с принципа за еквивалентност със здравните грижи, предлагани в свободното общество, в затворите рядко има възможности за включване в програми за субституиращо лечение.

Снабдяването с презервативи е сред най-ефективните предпазни мерки срещу разпространението на най-опасните заразни болести. Няма обаче всеобщо приети стандарти как да се осигуряват презервативите, по-специално дали да се продават или да се предоставят безплатно. Съветът на Европа оставя на националните правителства да избират най-подходящия способ за снабдяване с презервативи, като дава за пример използването на медицинските услуги или продажбата в затворническите бюфети⁸⁸. СЗО

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ *Recommendation 1080 (1988) on a Co-Ordinated European Health Policy to Prevent the Spread of AIDS in Prisons*. [Препоръка 1080 (1988) относно координирана европейска здравна политика за предотвратяване разпространението на СПИН в затворите]

⁸⁷ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве]

⁸⁸ *Recommendation No (93) 6 Concerning Prison and Criminological Aspects of the Control of Transmissible Diseases*. [Препоръка № (93) 6 относно затворническите и криминологичните аспекти на контрола на инфекциозните болести]

набляга на достъпността, като отбелязва, че презервативите трябва да са лесно, дискретно и свободно достъпни, а персоналът във всеки затвор трябва да определи най-добрите места, където те да са достъпни, вземайки предвид разположението на сградите и движението на лишените от свобода в помещенията. Освен това според СЗО наличието на презервативи в стаите за интимни свиждания е от съществено значение⁸⁹.

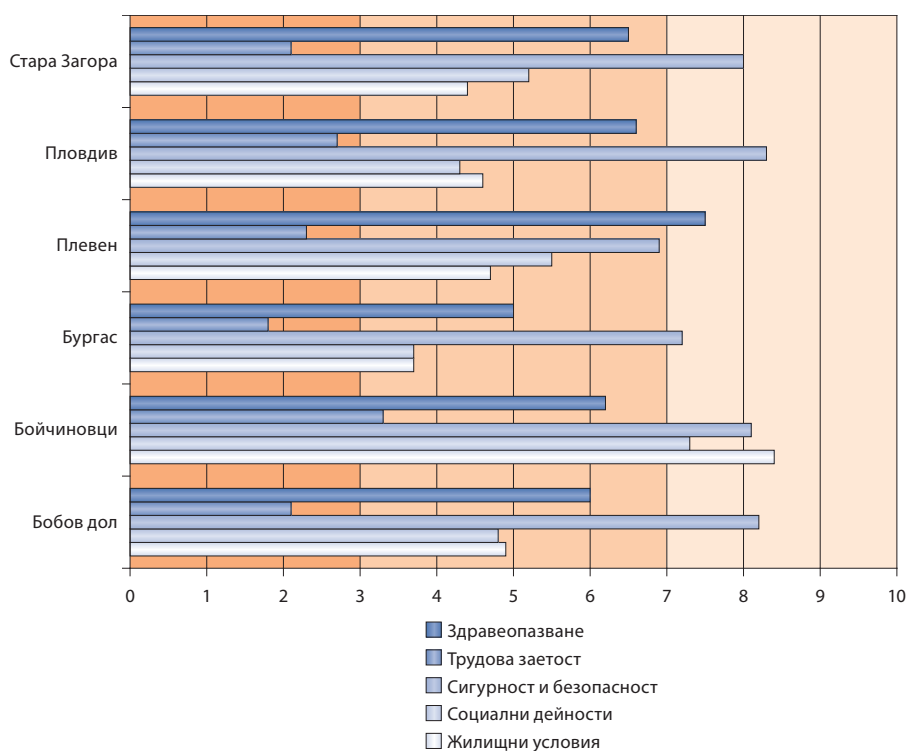
Пилотното приложение на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че от всички изследвани места за лишаване от свобода само в затвора Ледонерс в Каталуния (Испания) на лишените от свобода се предоставят комплекти за безопасно инжектиране. Презервативи по принцип са налични безплатно в почти всички затвори. Заместващо лечение се предлага в изследваните затвори в Германия, Литва и Каталуния (Испания), както и в някои от затворите в България.

⁸⁹ Enggist et al., *Prisons and Health*. [Enggist и др. Затвори и здраве]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Пилотният кръг на *Индекса за мониторинг на условията в затворите* показва, че в някои от страните част от необходимата за приложението му информация или липсва, или не е достъпна. Пълният набор данни за генериране на целия *Индекс* бяха събрани за шест места за лишаване от свобода в България. Събраната информация за един затвор в Германия, един затвор в Каталуния (Испания) и един поправителен дом в Литва бе достатъчна за изчисляване на оценка по част от индикаторите, но недостатъчна за съставяне на цялостна обща оценка. Информацията за избраните затвори в Белгия не бе достатъчна за генериране на нито един от петте индикатора.

Фигура 16. Компоненти на *Индекса по затвори*

Въпреки празнотите в наличните данни, резултатите от пилотния кръг позволяват да се направят някои съществени заключения.

Получените от повечето затвори оценки за индикатора „жилищни условия“ са сходни и варират между 3,7 и 4,9. Тези резултати нареждат всички изследвани институции в долната част от зоната „проблематично“ на скалата (между 3 и 7), като някои от затворите са обезпокоително близко до зоната „тревожно“ (под 3). Основните фактори, водещи до тези резултати, са малкото жилищно пространство, нерешеният проблем с пренаселеността и големият брой осъдени, настанени в една килия. Заслужава да се отбележи доброто ниво на предоставяне на други услуги, което обаче не е достатъчно, за да компенсира останалите проблеми. Двете пенитенциарни заведения, получили оценка в зоната „приемливо“ на скалата, са затворът Ледонерс в Каталуня (Испания) и поправителният дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци, където ниските нива на населеност в съчетание с относително добри материални условия допринасят за положителната им оценка.

С получените оценки между 3,7 и 5,5 за индикатора „социално-възпитателна работа, свободно време и достъп до външния свят“ повечето затвори се нареждат в зоната „проблематично“ на скалата. Основните фактори, водещи до тези резултати, са сериозният недостиг на социални работници, недостатъчният капацитет за предлагане на образование и относително ограничените контакти с външния свят. И тук поправителният дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци получава много по-висока оценка – 7,3, която се дължи, освен на ниската населеност, на по-облекчената среда, обусловена от възрастта на лишените от свобода.

„Сигурност и безопасност“ е индикаторът, за който всички затвори получават най-високите си оценки. С малки изключения всички изследвани затвори са оценени в диапазона между 7,2 и 8,3, което ги нарежда по средата на зоната „приемливо“ по скалата (между 7 и 10). Дори затворът, чиято оценка не е „приемливо“, получава резултат 6,9. Тези резултати се дължат на достатъчно надзорно-охранителен състав и на малкия брой регистрирани инциденти. Единственото слабо звено в тази област е недостатъчното наличие на техника и оборудване като камери за видеонаблюдение и системи за пожарна сигнализация.

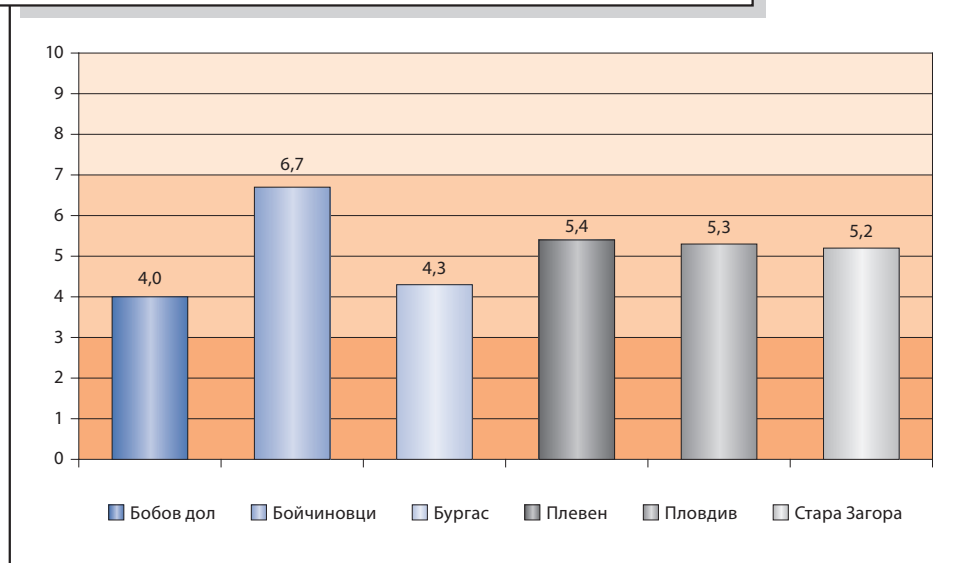
Всички затвори отбелязват най-лошите си резултати за индикатора „работа“. Получените оценки са в зоната „тревожно“ на скалата (под 3). Конкретните оценки варират от 1,8 до 2,7. Тези резултати ясно показват огромните проблеми, свързани с осигуряването на трудова заетост в затвора. Недостатъчна трудова заетост и капацитет за професионално обучение,

ниско възнаграждение и неравенство на социално-осигурителните права са само някои от факторите, водещи до критичното положение.

С изключение на два затвора, които получават оценки „приемливо“ от 7,5 и 8,2 за индикатора „медицинско обслужване“, останалите получават оценки „проблематично“ в диапазона между 5 и 6,6. Обнадеждаващ е фактът, че въпреки проблемите, дължащи се най-вече на недостиг на персонал и недостатъчен капацитет, повечето от затворите са близо до зоната „приемливо“ по скалата, което означава, че с умерено увеличение на ресурсите могат да се постигнат положителни резултати.

Като цяло *Индексът за мониторинг на условията в затворите* показва, че условията в изследваните затвори са незадоволителни, но все пак не са критични. Всички затвори, за които *Индексът* бе успешно съставен, се нареждат в средата на скалата с отбелязани резултати между 4 и 5,4. Само поправителният дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци отбелязва значително по-висок резултат от 6,7, което се дължи на различни причини, в това число ниската населеност и специалните грижи, полагани за непълнолетните правонарушители.

Графика 17. Обща оценка на шест затвора

Въпреки празнотите в наличните данни за някои от затворите, пилотното приложение на *Индекса* доказва, че с него може да се получава обективна

и реалистична оценка за условията в местата за лишаване от свобода, при условие че се разполага с цялата необходима информация.

Следователно той не дава възможност за посочване на конкретни слабости или недостатъци, но очертава общо най-проблематичните области.

Индексът за мониторинг на условията в затворите може да служи като инструмент за извършване на цялостна диагностика на пенитенциарната система, докато за идентифициране на конкретните проблеми са необходими допълнителни изследвания и анализ. В този смисъл добавената стойност на *Индекса* е в потенциала му да очертава критичните области, където има нужда от реформи и да насочва по-нататъшния анализ на проблемите.

Индексът може да се използва и за оценяване на постигнатия с времето напредък. Ако се използва редовно за едни и същи пенитенциарни институции, с него могат да се регистрират промените по отделните индикатори и така да се установи дали предприетите през съответния период мерки дават очакваните резултати.

БИБЛИОГРАФИЯ

- 11th *General Report on the CPT's Activities Covering the Period 1 January to 31 December 2000*. Strasbourg, 2001. <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-11.pdf>.
- 2nd *General Report on the CPT's Activities Covering the Period 1 January to 31 December 1991*, 1992. <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-02.htm>
- Aerts, A., B. Hauer, M. Wanlin, and Jaap Veen. "Tuberculosis and Tuberculosis Control in European Prisons". *International Journal of Tuberculosis and Lung Disease* 10, no. 11 (2006): 1215-23.
- Allard, Troy, Richard Wortley, and Anna Stewart. "The Purposes of CCTV in Prison". *Security Journal*, no. 19 (2006): 58-70. doi:10.1057.
- Basic Principles for the Treatment of Prisoners*, 1990. <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7760>
- Commentary to Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules*, 2006. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/E_commentary_to_the_EPR.pdf
- Custodial and Non-Custodial Measures: The Prison System*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2006. http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/1_Prison_System.pdf
- De Vos, Helene, and Elli Gilbert. *Reducing Prison Population: Overview of the Legal and Policy Framework on Alternatives to Imprisonment at European Level*. Leuven, 2014. http://www.reducingprison.eu/downloads/files/ReducingprisonpopulationEuropeanframework_FIN_101014.pdf
- Duffell, Erika, and Andrew J Amato-Gauci. *Hepatitis B and C Surveillance in Europe 2012*. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control., 2014. doi:10.2900/31062.
- Enggist, Stefan, Lars Møller, Gauden Galea, and Caroline Udesen, eds. *Prisons and Health*. Copenhagen: World Health Organization, 2014. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/249188/Prisons-and-Health.pdf?ua=1
- Explanatory Memorandum to Recommendation (98) 7 on the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison*, 1998. <http://www.unav.es/cdb/ccoerec98-7exp.html>
- Fairweather, Leslie, and Sean McConville. *Prison Architecture*. New York: Routledge, 2000.
- Gaes, Gerald G. "Effects of Overcrowding in Prison, The". *Crime and Justice: An Annual Review of Research* 6 (1985). <http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/cjrr6&id=105&div=&collection=>
- HIV/AIDS Surveillance in Europe 2012*. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control, 2013. doi:10.2900/11420.

- Hospital Beds (per 1,000 People)*, 2014. <http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.BEDS.ZS>.
- Jakóbski v. Poland, (2010).
- Jewkes, Yvonne, and Jamie Bennett. *Dictionary of Prisons and Punishment*. Willan Publishing, 2008. http://books.google.co.uk/books?id=yF53ij4of4gC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Krowiak v. Poland, (2007).
- Liebling, Alison. *Suicides in Prison*. London: Routledge, 2002.
- Maffei, Maria Clara. "The Vegetarian Diet in Prison: A Human Right? The Case of Jakóbski v. Poland". In *International Courts and the Development of International Law*, edited by Nerina Boschiero, Tullio Scovazzi, Cesare Pitea, and Chiara Ragni, 489-96. The Hague, The Netherlands: T. M. C. Asser Press, 2013. doi:10.1007/978-90-6704-894-1.
- Nembrini, Pier Giorgio. *Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons*. Geneva, 2013. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0823.pdf>
- Recommendation 1080 (1988) on a Co-Ordinated European Health Policy to Prevent the Spread of AIDS in Prisons*, 1988. <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8065>
- Recommendation No (89) 12 on Education in Prison*, 1989. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622619&SecMode=1&DocId=656296&Usage=2>
- Recommendation No (93) 6 Concerning Prison and Criminological Aspects of the Control of Transmissible Diseases*, 1993. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622586&SecMode=1&DocId=611564&Usage=2>
- Recommendation No R (82) 16 of the Committee of Ministers to Member States on Prison Leave*, 1982. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622679&SecMode=1&DocId=676420&Usage=2>
- Recommendation No R (98) 7 Concerning the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison*, 1998. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622574&SecMode=1&DocId=463258&Usage=2>
- Recommendation No R (99) 22 Concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation*, 1999. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2622553&SecMode=1&DocId=412108&Usage=2>
- Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules*, 2006. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>
- Resolution No (75) 25 on Prison Labour*, 1975.
- Simon, Frances H. *Prisoners' Work and Vocational Training*. London: Routledge, 1999.

- Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, 1955. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf
- Su, Joseph, Randy Gaw, Ken Richardson, and Bruce Taber. "Smoke Detectors in Prison Cells". *Fire Protection Engineering*, 2006. <http://magazine.sfpe.org/fire-detection-and-alarm/smoke-detectors-prison-cells>
- Tartaro, Christine, and David Lester. *Suicide and Self-Harm in Prisons and Jails*. Plymouth: Lexington Books, 2010.
- Ten-Point Plan to Reduce Prison Overcrowding*. London, 2012. <http://www.penal-reform.org/wp-content/uploads/2013/05/10-pt-plan-overcrowding.pdf>
- Tuberculosis Surveillance and Monitoring in Europe 2012*. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control, 2012. doi:10.2900/23941.
- Vartic v. Romania (no. 2), (2013).
- Water, Sanitation, Hygiene and Habitat in Prisons: Supplementary Guidance*. Geneva, 2012. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-4083.pdf>
- Wortley, Richard. *Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

